

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA

SESSIÓ DE LA SECCIÓ
HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA
A PERPINYÀ

(20 d'octubre de 2004)

BARCELONA

2005

SESSIÓ DE LA SECCIÓ
HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA
A PERPINYÀ

(20 d'octubre de 2004)

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
SECCIÓ HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA

SESSIÓ DE LA SECCIÓ
HISTÒRICO-ARQUEOLÒGICA
A PERPINYÀ

(20 d'octubre de 2004)

BARCELONA

2005

Biblioteca de Catalunya. Dades CIP

Institut d'Estudis Catalans. Secció Històrico-Arqueològica. Sessió (2004 : Perpinyà)
Sessió de la Secció Històrico-Arqueològica a Perpinyà (20 d'octubre de 2004)
Referències bibliogràfiques
ISBN 84-7283-799-8
I. Balcells, Albert, ed. II. Massot i Muntaner, Josep, ed. III. Títol
1. Cultura catalana — Catalunya del Nord — Congressos
2. Catalunya del Nord — Història — Congressos
944.89(061.3)

L'edició d'aquesta obra
ha estat a cura de Albert Balcells i Josep Massot,
membres de l'Institut d'Estudis Catalans

© dels autors de les ponències
© 2005, Institut d'Estudis Catalans, per a aquesta edició
Carrer del Carme, 47. 08001 Barcelona

Primera edició: novembre de 2005
Tiratge: 400 exemplars

Text revisat lingüísticament per l'Oficina de Correcció i Assessorament Lingüístics
de l'IEC

Compost per Víctor Igual, SL
Carrer del Peu de la Creu, 5. 08001 Barcelona

Imprès a ALTÉS arts gràfiques, SL
Carrer de Cobalt, 160. 08907 L'Hospitalet de Llobregat

ISBN: 84-7283-799-8
Dipòsit Legal: B. 47838-2005

Són rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *copyright*, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment i suport, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic, la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec comercial, la inclusió total o parcial en bases de dades i la consulta a través de xarxa telemàtica o d'Internet. Les infraccions d'aquests drets estan sotmeses a les sancions establertes per les lleis.

SUMARI

Pròleg, <i>per Albert Balcells</i>	7
La documentació de la Catalunya Nord anterior a l'any 1000. Catalunya carolíngia. Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet, <i>per Anscari Manuel Mundó</i>	9
La representació de la Catalunya Nord a les institucions polítiques catalanes abans de l'annexió amb França, <i>per Eva Serra i Puig</i>	13
Corpus textual de la Catalunya Nord: catàleg d'impresos rossellonesos, <i>per Eulàlia Duran</i>	21
Josep Puig i Cadafalch, els Pirineus i l'arqueologia monumental romànica de la Catalunya Nord, <i>per Xavier Barral i Altet</i>	31
Els erudits rossellonesos i l'Institut d'Estudis Catalans, <i>per Josep Massot i Muntaner</i>	45
Notes sobre les relacions artístiques modernes Catalunya Nord - Catalunya Sud, <i>per Francesc Fontbona</i>	53

PRÒLEG

El 20 d'octubre de 2004 la Secció Històrico-Arqueològica va celebrar una sessió pública a Perpinyà. Després de visitar la Delegació de l'IEC a Perpinyà, on els membres van ser rebuts pel doctor Joan Becat, es van presentar sis comunicacions científiques a la Casa de la Generalitat de Catalunya a Perpinyà.

Durant la jornada, que va comptar amb la presència del doctor Enric Pujol, delegat de la Generalitat a Perpinyà, es van presentar comunicacions per informar de la marxa de programes de recerca de la Secció relacionats amb la Catalunya Nord. També se'n van presentar altres d'elaborades especialment per a l'ocasió. Entre les primeres cal destacar la comunicació escrita per Eulàlia Duran sobre l'estat del Corpus textual de la Catalunya Nord i la de Xavier Barral sobre Puig i Cadafalch i la Catalunya Nord, arran d'un treball derivat de la recopilació de textos esparsos d'aquest autor, publicada recentment a l'Institut pel mateix senyor Barral. Cal afegir-hi la comunicació d'Anscari Manuel Mundó sobre la documentació de la Catalunya Nord abans de l'any 1000.

Les comunicacions especialment escrites per a la sessió del dia 20 foren la d'Eva Serra sobre la representació de la Catalunya Nord a les institucions polítiques catalanes abans de l'annexió a França el 1659; l'escrita pel pare Massot sobre els historiadors i filòlegs de la Catalunya Nord relacionats amb l'Institut i, a l'últim, la de Francesc Fontbona sobre les relacions entre els artistes de Catalunya al sud i al nord de la frontera a finals del segle XIX i primers decennis del XX.

Aquesta sessió va quedar justificada per la participació d'un públic prou nombrós d'estudiosos i pel ressò obtingut en els mitjans de comunicació de Perpinyà, per la qual cosa la Secció ha considerat que les comunicacions presentades tenen prou interès perquè siguin publicades.

ALBERT BALCELLS

President de la Secció Històrico-Arqueològica

LA DOCUMENTACIÓ DE LA CATALUNYA NORD
ANTERIOR A L'ANY 1000. CATALUNYA CAROLÍNGIA.
ELS COMTATS DE ROSSELLÓ,
CONFLENT, VALLESPÍR I FENOLLET

El senyor Pere Ponsich lliurà al senyor Anscari M. Mundó i a mossèn Antoni Pladevall, membres de la Secció Històrico-Arqueològica de l'IEC, entre 1998 i 1999, en visites que feren al seu domicili rossellonès, les vuit carpetes en què havia anat aplegant la documentació sobre aquest volum de *Catalunya carolíngia*. En les carpetes hi havia còpies i notes manuscrites de la seva mà i, sobretot, fotocòpies d'edicions i de les còpies del fons Fossà dels Arxius dels Pirineus Orientals.

Per encàrrec de l'IEC, el senyor Rafel Ginebra informatitzà, durant els anys esmentats, tota la documentació aplegada pel senyor Ponsich. En resultà una versió preliminar d'un corpus format per 540 documents. Part d'aquests documents, un cop informatitzats, pogueren ser revisats i anotats pel senyor Ponsich abans del seu òbit, esdevingut a les acaballes de 1999.

Des del setembre de 2000 el senyor Ramon Ordeig porta a terme la tasca de refer el diplomatarí aplegat pel senyor Ponsich, un cop informatitzat. Dels 540 documents de la versió provisional, ha calgut excloure'n 38 per diverses raons (no referència als comtats estudiats, mala datació, repeticions, etc.), de manera que el corpus inicial ha quedat reduït a 502 documents. No obstant això, s'han pogut afegir al diplomatarí 148 documents més, especialment textos i extractes procedents de la col·lecció Baluze de la Biblioteca Nacional de França, dotalies d'esglésies, documents i notícies trets d'antigues edicions, registres de preceptes reials, etc. El resultat final és un diplomatarí amb 650 documents.

Fixant-nos ara en la procedència d'aquests 650 documents, cal notar que més de la meitat dels documents aplegats, concretament 331, es troben en còpies o extrets dels segles XVII i XVIII existents a la Biblioteca Nacional de França, a París, especialment dins les col·leccions Baluze, Doat i Moreau. Gai-

rebé tots els documents d'una de les col·leccions esmentades, la Moreau, es troben repetits dins el fons Fossà dels Arxius dels Pirineus Orientals, a Perpinyà, en el qual es troben 90 documents més, entre còpies, extrets i regests, que en la col·lecció parisenca. En altres fons o sèries dels mateixos arxius de Perpinyà hi ha sis documents més, tres dels quals originals.

La suma de tota la documentació al·ludida en el paràgraf anterior dóna 427 peces. Cal afegir-hi vint-i-vuit documents referents als béns de la família vescomtal de Conflent, existents a l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell. Un altre lot de tretze documents procedeix de Barcelona: onze de diverses sèries de l'Arxiu Reial o Arxiu de la Corona d'Aragó i dos de la Biblioteca Nacional de Catalunya. Hi ha també cinc pergamins dels Arxius Departamentals de l'Aude, a Carcassona, un pergami de l'Arxiu Capitular de Vic i un altre pergami de l'Arxiu Diocesà de Girona. La resta de peces prové d'antigues edicions i de simples notícies ofertes per documents posteriors o per fonts de diversa procedència, tant manuscrites com impreses. Cal tenir en compte, a més, que 114 de les 650 peces d'aquest diplomatarí remetent a altres volums de *Catalunya carolíngia*.

Bona part dels documents aplegats havien estat ja publicats en obres que compilen fons arxivístics procedents d'entitats situades dins el territori dels nostres comtats o bé que reuneixen documents esparsos referents a llocs o temes determinats. Comencem parlant dels fons de la Biblioteca Nacional de França. Una colla de còpies aplegades en una de les seves col·leccions, la Baluze, tretes de documents de la catedral d'Elna i dels monestirs d'Arles, Canigó, Cuixà i Sant Genís de Fontanes, especialment de llurs cartorals, foren publicades per Étienne Baluze en l'apèndix de la *Marca hispanica*, editada a París el 1688. Molts anys després, el 1875, Emile Mabille i Edouard Barry publicaren, en el volum v de la *Histoire générale de Languedoc*, editada a Tolosa de Llenguadoc, nombrosos documents tretos especialment de les còpies de Fossà existents en una altra de les col·leccions parisenques, la Moreau. Ja l'any 1954 Ramon d'Abadal se serví de les còpies d'ambdues col·leccions, la Baluze i la Moreau, per muntar l'apèndix del seu brillant estudi sobre *Com neix i com creix un gran monestir pirinenc abans de l'any mil: Eixalada-Cuixà*, format per 119 documents.

Passem a l'altre fons de més importància per al diplomatarí, el dels Arxius dels Pirineus Orientals. Julià-Bernat Alart publicà l'any 1880, en el seu *Cartulaire roussillonnais*, una vintena de documents dels segles ix i x, gairebé tots procedents de sèries conservades en els esmentats arxius departamentals. A més, en el tom iv del seu cartoral rossellonès manuscrit, conservat avui a la Biblioteca Municipal de Perpinyà, regestà els 212 documents del cartoral de la catedral d'Elna que havia copiat o extractat Fossà i que llavors es trobaven encara en poder de la seva família, en els diversos toms que conformen l'anomenat *Portefeuille de Fossa*. Servint-se dels regests d'Alart i havent pogut te-

nir a les mans els papers de Fossà, Raymond de Lacvievier publicà el 1913, dins un estudi titulat *Le cartulaire de l'église d'Elne*, un «Inventaire sommaire des documents copiés dans le *Cartulaire de l'église d'Elne* par Fossa», 96 peces del qual corresponents als segles IX i X. Els documents més antics conservats als Arxius dels Pirineus Orientals, els dels anys 865-989, els estudià i els tornà a publicar l'any 1965 un successor d'Alart, l'arxiver Jean-Gabriel Gigot.

Els 28 documents, gairebé tots originals, de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell relatius als vescomtes de Conflent han estat publicats pel monjo Cebrià Baraut els anys 1979 i 1980 dins el diplomatarí de l'esmentat arxiu inclòs en l'anuari *Urgellia*, editat per la Societat Cultural Urgellitana.

Alguns documents de l'Arxiu Reial de Barcelona incorporats en aquest volum havien estat publicats el 1907 en el tom 15 de les *Noticias históricas* de Francesc Monsalvatje i el 1951 en *El Archivo Condal* de Frederic Udina. Francesc Miquel edità entre 1945 i 1947 els dos volums titulats *Liber Feudorum Maior*, en els quals, a més de reconstituir el cartoral reial fet a l'entorn de 1196, reféu també el cartoral del segle XIII que ell anomena *Liber Feudorum Ceritaniae et Rossilionis*, ambdós amb documentació referida al comtat de Rosselló, bé que ben poca d'època carolíngia.

Quant als documents dels Arxius Departamentals de l'Aude referents als béns que l'abadia de la Grassa tenia en el comtat de Rosselló, han estat publicats per E. Magnou-Nortier i A.-M. Magnou en el tom I del *Recueil des chartes de l'abbaye de la Grasse*, editat a París el 1996.

El tom 7 de l'obra *Noticias históricas* de Monsalvatje és dedicat al *Monasterio de Santa María de Arles*, i els toms 21-24 a *El obispado de Elna*. En ells, com en els toms titulats *Colección diplomática del Condado de Besalú*, per la seva vinculació amb el comtat de Vallespir, hi ha publicats nombrosos documents i registres que formen part del diplomatarí.

Pel que fa a reculls tipològics, potser cal recordar que els preceptes carolíngis per a la catedral d'Elna i per als monestirs d'Arles, Cuixà, Sant Genís de Fontanes i Sureda, així com els preceptes per a particulars, el lector els trobarà en el volum II de *Catalunya carolíngia*, publicat per Ramon d'Abadal els anys 1926-1952. Les dotalies de les esglésies del bisbat d'Elna dels segles IX i X han estat publicades els anys 1993-1994 en el volum I de *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, obra de Ramon Ordeig.

Fixem-nos ara en les edicions prínceps, és a dir, en les obres que han editat per primera vegada els documents aplegats en aquest volum. Des d'aquesta perspectiva hem de destacar, pel nombre, els 56 documents, un cop desglossats els inclosos en les actes de reparació d'Eixalada, que publicà Baluze en l'apèndix de la *Marca hispánica*, així com els 62, comptant-hi també els documents desglossats d'Eixalada, publicats per Abadal en l'apèndix del seu estudi sobre *Eixalada-Cuixà*. En la *Histoire générale de Languedoc* es publicaren per primer cop 26 dels nostres documents, 7 d'ells en els volums I i II de

l'edició de París de 1730-1733 i els altres 19 en el volum v de l'edició publicada a Tolosa de Llenguadoc el 1875. Baraut, en *Els documents*, n'ha editat per primera vegada 28. En altres obres hi ha publicats també, encara que en quantitats força inferiors, documents fins llavors inèdits: 9 en els *Capitularia* de Baluze, 8 en les *Noticias históricas* de Monsalvatje, 8 més en el *Recueil* de Magnou-Nortier, 7 en el *Cartulaire* d'Alart, 4 en la *Gallia christiana*, 2 en el *Libre de la translatió* de Llot i 2 més en el *Cartulaire* de Mahul. Una desena d'obres més, publicades entre el segle XVI i el XX, tenen el mèrit de contenir l'edició prínceps d'un dels nostres documents.

Malgrat l'elevat nombre de documents publicats en totes aquestes obres, s'han pogut reunir encara 79 textos *in extenso* —gairebé tots procedents de còpies de Fossà transcrites als Arxius dels Pirineus Orientals per Pere Ponsich— i 146 extrets i regests que s'editaran per primera vegada en aquest volum de *Catalunya carolíngia*.

Encara que ja s'ha dit, repeteixo que el pes de la transformació i el complement de la col·lecció documental reunida per Pere Ponsich, l'ha duta a terme, amb encert i paciència, el senyor Ramon Ordeig i Mata, col·laborador responsable dels darrers volums de *Catalunya carolíngia*. Després de reduir el corpus primitiu per supressió d'alguns falsos o posteriors de l'època estudiada i d'haver-n'hi afegit una bona colla, fins a arribar finalment a 650 documents, els ha passat tots pel sedàs de la crítica diplomàtica més exigent. Ara està preparant una notable introducció. Per part meua m'he reservat un prefaci i una darrera repassada feta amb ulls crítics. La senyora Núria Aramon revisarà totes les parts en català i aquells defectes de tota l'obra no detectats pels seus autors. No es pot oblidar la tasca del senyor Josep Ribas, col·laborador que ja ha enllestit els índexs minuciosos, ni la dels senyors Jordi de Bolós i Víctor Hurtado, que dissenyaran ben aviat els mapes dels comtats catalans ultrapirinencs. La impressió del volum VI es preveu per a finals d'aquest mateix any.

ANSCARI MANUEL MUNDÓ

LA REPRESENTACIÓ DE LA CATALUNYA NORD A LES INSTITUCIONS POLÍTIQUES CATALANES ABANS DE L'ANNEXIÓ AMB FRANÇA

Una sèrie de fets històrics, al meu parer, han generat molts malentesos pel que fa als lligams territorials dels comtats amb el Principat. Així, per exemple, la formació del reialme de Mallorca. Segurament també ha pesat molt històricament la cessió del Rosselló i la Cerdanya per Joan II al rei de França, cessió feta com una garantia hipotecària a la recerca del suport militar de Lluís XI per fer la guerra a les institucions catalanes. Aquesta deixa Joan II la va fer per tal d'obtenir un préstec de dos-cents mil escuts, a canvi de la cessió de drets sobirans i de la facultat de guarnicions franceses a Perpinyà i Cotlliure (1462). Després d'això, el fet que, un cop reconquerits els comtats, l'organització reial del territori amb Ferran II, pensés en una governació pròpia i separada va completar la situació (1493). En fer aquest breu recordatori històric, també cal observar que no hi ha concordança territorial entre els vells comtats i la denominació *comtats*, com ha recordat Núria Sales (*Afers*, núm. 28 [1997], p. 517-520); per tant, aquesta denominació de *comtats* tenia lloc en un moment històric en què els comtats havien deixat de ser comtats. Tot i això, la doble denominació va fer fortuna i ha contribuït a generar molts malentesos històrics i presents.

Caldria un estudi sistemàtic per observar l'ús simultani (per exemple, entre les constitucions de Catalunya) de la denominació duplicada *Principat* i *comtats*, evidentment la més freqüent, però també al seu costat l'ús de Catalunya amb els comtats implícitament inclosos i fins i tot l'ús de Principat de Catalunya, també amb els comtats implícitament inclosos. És clar que aquesta darrera accepció és la menys freqüent, però és el cas de la Constitució de 1413, que, en aprovar la traducció al català i la compilació de les lleis catalanes, diu: «Per tal que las leys del Principat de Catalunya, per nostres illustres predecessors promulgadas sien pus manifestas e intelligibles...». Són les primeres paraules d'aquesta Constitució. També ho podem observar en les ordinacions

sobre les drapades de la Generalitat, encarregades el 1422 i proveïdes el 1424 amb l'autoritat, entre d'altres, d'un burgès de Perpinyà aleshores oïdor de comptes i amb la presència de teixidors paraires, tintorers i experts en l'ofici de diverses ciutats, viles i llocs, entre ells de Perpinyà. Aquestes ordinacions són encapçalades amb el títol «Ordinacions fetes e ordenades sobre les drapades que.s fan en lo Principat de Cathalunya», manuscrites fins a l'estampació del *Libre dels quatre senyals* de 1632. Cal no oblidar les referències dels límits de Catalunya que el sobirà feia en els Usatges «que la dita terra mia de Salças entro a Tortosa e Leyda ab sas encontradas pau e treva sie stabilda». Ho repeteix el rei Pere el 1198 en parlar de la constitució de pau i treva «per tota Cathalunya, ço és a saber, de Salças tro a Leyda» diu en definir les fronteres en sentit horitzontal, mentre aquest mateix, el 1200, repeteix les mateixes paraules de l'Usatge esmentat.

A propòsit de la denominació, vull indicar que en les convocatòries de Corts Catalanes, en fer la llista dels assistents, no s'usa mai la denominació duplicada *Principat* i *comtats*, ni tampoc la noció de Principat, sinó només *Catalunya*. Per exemple, el procés del Protonotari de les Corts de Montsó de 1585, en recollir la crida de la convocatòria de les anteriors de Montsó-Barcelona de 1563-1564 diu, simplement: «Pro brachio ecclesiastico Cataloniae» i segueix la llista de prelats de Catalunya, entre ells el bisbe d'Elna, l'abat de Sant Martí del Canigó, l'abat de Sant Miquel de Cuixà, el de Santa Maria d'Arles i el de Santa Maria de la Real. En segon lloc diu: «Pro brachio militari Cathalonie» i segueix la llarga llista de nobles, cavallers i donzells, entre ells els dels comtats inclosos com els Giginta, els Oms, els Cahors, els Èvol o els Llupià, entre d'altres. El contrast entre aquestes llistes i la relació de l'obra *Noblesa catalana* de Lazerme ens ho demostraria bé. Finalment i en tercer lloc diu: «Pro brachio regali Cathalonie» i segueix la llista de la representació municipal, una llista de 32 municipis, dins la qual figuren, per orde d'arribada, Tuïr, Vilafranca del Conflent, Cotlliure, Salses, Perpinyà, el Voló i Argelers. De fet, sabem que sobretot eren 7 els municipis rossellonesos que assistien regularment a Corts entre una llista d'uns 32 a 35. Aquestes mateixes set viles eren a Montsó el 1585. Les set mateixes sobre 35 eren a la Cort General de Barcelona de 1599, i les mateixes més Vinça, sobre 36, van ser a Barcelona a les Corts inacabades de 1626 i de 1632. Des del punt de vista demogràfic, les vegueries del Rosselló i el Conflent eren les més ben representades de Catalunya, amb un 20% aproximadament de la representació. La vegueria de la Cerdanya no la tinc aquí en compte perquè a Corts només estava representada per Puigcerdà. El 1640, és a dir, a les Corts de la revolució catalana de 1640 o Corts de Pau Claris, hi van assistir d'arreu de Catalunya molts més municipis, i no solament els que hi tenien dret, i lògicament també dels comtats, com Arles, Catllà, Ceret, Codolet, Fontpedrosa, Illa, Montferrer, Mosset, Prada, Prats de Molló, Rodés de Rigardà, Serrallonga de Cabanyes, Vallestàvia de Conflent i Querol de Cerdanya.

Entre 1515 i 1626, de fet haurien desfilat per Corts catalanes uns 108 síndics rossellonesos, entès aquest *rossellonesos* segons la terminologia emprada per França d'ençà de 1660.

Segurament, doncs, una bona manera de situar millor la integració territorial de la Catalunya Nord amb el Principat català abans de 1659 no és parlar en termes de comtats, sinó fer-ho en termes de vegueries i sotsvegueries, que és la visió del territori català segons ulls de la Diputació del General, o Generalitat si modernitzem l'accepció. Cal fer un incís i recordar que històricament, tal com ens ha explicat Víctor Ferro (*El dret públic català: Les institucions a Catalunya fins al decret de Nova Planta*, Vic, Eumo, 1987, p. 137, 222 i 247), la Generalitat no eren els òrgans de govern sinó la comunitat de tots els governats. En termes actuals, doncs, l'accepció *Generalitat* voldria dir 'tota la ciutadania', per tant els habitants de les vegueries de la Catalunya Nord eren Generalitat. Fet aquest aclariment, cal dir que la Diputació del General, tant en termes fiscals i de govern com en termes d'insaculació de cavallers, es valia de les vegueries. Des d'aquesta perspectiva observem com els comtats configuraven el territori de quasi tres vegueries de Catalunya: la vegueria del Rosselló amb la sotsvegueria del Vallespir, la vegueria del Conflent i la vegueria de Puigcerdà. Les vegueries des del punt de vista fiscal eren collectes. Les del Conflent i el Rosselló pertanyien a la sobrecol·lecta de Llevant de la vereda de Girona i la de la Cerdanya o Puigcerdà, a la sobrecol·lecta de Ponent, vereda de Vic. El concepte de «vereda» no està del tot aclarit, però es pot observar que, a les del Conflent i Rosselló, s'hi arribava per Girona i a la de Puigcerdà s'hi arribava per Vic. Cada vegueria tenia un diputat local, és a dir, un representant local de la Diputació General, que tenia funcions de govern, de justícia i de policia en matèria de jurisdicció del General. Cada diputat local solia disposar d'una petita cort amb assessor, notari, porter, etc. Miquel Pérez Latre ha elaborat una llista del personal del segle XVI del Rosselló-Conflent i n'ha publicat un tast a *La Generalitat de Catalunya en temps de Felip II* (Catarroja i Barcelona, Afers, 2004, p. 235-242).

Cada col·lecta disposava de diverses taules fiscals: les taules de Puigcerdà eren a Bellver, Ribes, Puigcerdà (on hi havia el diputat o diputació local) Llivia i Tor de Querol. Les del Conflent eren a Vilafranca del Conflent (on hi havia el diputat local), Puigbalador, Clariana, Prada i Vinçà. Les del Rosselló eren a Perpinyà (on hi havia el diputat local), Arles, Ceret, Cotlliure, Elna, Tuïr, Illa, Canet, Millars, Clairà, Salses, Estagell i Ribesaltes.

Pel que fa a les insaculacions per al govern de la Generalitat (el sistema electoral de l'època), el braç eclesiàstic insaculava per a bisbats i religiosos i el braç municipal insaculava les persones per a ciutats o viles amb dret d'insaculació i, pel que fa al braç militar: la noblesa, els cavallers i els donzells eren insaculats per a vegueries. En els segles XVI i XVII, en les bosses d'insaculació dels prelats eclesiàstics hi havia un lloc de diputat per al bisbat d'Elna, un lloc de

diputat i tres llocs d'oïdors per als canonges d'Elna i llocs indeterminats per a diputats i oïdors per als religiosos d'Arles i Cuixà. Els cavallers de les vegueries de Perpinyà, Conflent i Cerdanya tenien onze llocs com a diputats i vuit llocs com a oïdors. Pel que fa a les viles, només estaven insaculades Perpinyà i Puigcerdà. La primera amb vint-i-dos llocs de diputats i vint-i-un llocs d'oïdors i Puigcerdà només amb dos llocs d'oïdors.

Tot seguint l'edició del catàleg de diputats i oïdors de Serra i Postius (1671-1748) publicada per Sans Travé i Ballart Marsol, es pot dir que aquests llocs d'insaculació van permetre que durant els segles XVI i XVII hi hagués: dos canonges d'Elna diputats, sis canonges d'Elna oïdors, i un canonge d'Arles i un canonge de Cuixà diputats. Pel que fa a l'estament militar, hi va haver sis diputats i tres oïdors de la vegueria de Perpinyà. Pel que fa a l'estament municipal, hi va haver catorze diputats i tretze oïdors de Perpinyà. També hi hagué un oïdor de Puigcerdà.

En apèndix, dono una llista nominal provisional d'aquestes persones que esdevingueren membres del govern català. Cal dir, també, que, passat el 1659, a Barcelona encara hi hagué insaculacions d'aquestes vegueries: el 1662 era extret diputat mossèn Francesc Amell, «donsell, en la vegueria de Perpinyà domiciliat», i el 1680 ho fou com a oïdor per la vegueria de Perpinyà misser Onofre Monsalvo, ciutadà de Barcelona, on estava domiciliat. Cal dir que la ciutadania de Barcelona anava més enllà de la mateixa ciutat. Hi ha molts ciutadans de Girona o de Solsona que demanen ser ciutadans de Barcelona i que ho esdevenen. Segons sembla, doncs, se seguí insaculant per les vegueries en mans de França (caldria, però, estudiar-ho millor); d'altra banda, també sembla que, després de 1680, no surt ningú més extret en relació amb les vegueries dels comtats. Ens caldria conèixer també quina va ser la trajectòria de la Diputació del General a la Catalunya Nord abans de la seva dissolució amb la creació, com ens ha explicat Alícia Marcet, del Consell Sobirà del Rosselló (1660) (*Le rattachement du Roussillon à la France*, Perpinyà, Trabucoire, 1995). Sabem per Josep Sanabre que el mateix 1660 hi va haver dues suplicacions perpinyaneses que van reclamar al rei de França i al cardenal Mazzarino la continuïtat del consistori de la Generalitat (*La acción de Francia en Cataluña (1640-1659)*, Barcelona, Real Academia de Buenas Letras, 1956, p. 701-703). Pel que fa al Principat estricte, durant tota la segona meitat del segle XVII les vegueries de la Catalunya Nord mai no desaparegueren ni de les insaculacions ni dels papers oficials de la Diputació del General ni dels seus directoris, com és el cas del *Directori de la visita del general del Principat de Catalunya y comptats de Rosselló y Cerdanya* de 1698. De la mateixa manera, Narcís Feliu de la Peña en el seu *Fénix de Cataluña* de 1683, quan descriu el Principat de Catalunya, escriu: «A orillas del Mediterraneo y Gallia Narbonense, al oriente de Valencia y del mismo mar, a mediodia del reyno de Aragón y Gascuña, al norte y del propio Aragón al po-

niente, el Principado de Cataluña, Condados de Rosellón y Cerdaña, en una sola provincia componen un bello mapa, pequeño mundo o admiración del mundo.» Finalment, cal observar l'existència també d'insaculacions per a la vegueria de Perpinyà (braç militar), per a la vila de Perpinyà (braç reial) i per al bisbat d'Elna-Perpinyà (braç eclesiàstic), en el llibre de l'ànima o de matrícula de la Generalitat obert en l'etapa de l'arxiduc Carles (1706).

Tenim els noms dels síndics de les viles que van a Corts entre 1564 i 1632 que puc oferir tot fent una relació ràpida: el 1563-1564, per Perpinyà hi anaren Joan Puig i Joan Frigola; pel Voló, Jeroni Cucurull; per Salses, Andreu Garbí; per Argelers, Antoni Ribes, pagès; per Vilafranca del Conflent, Joan Francesc Rebollet; per Cotlliure, Joan Frigola; per Tuïr, Pere Galderic Roca. El 1585, per Perpinyà, Lluís Terrena, Jeroni Baldó, mercader, i Antoni Jolí, notari; per Salses, Joan Cabessa i Joan Andreu; per Vilafranca del Conflent, Galdric Rebollet; per Tuïr, Pere Juveny Roca; per Cotlliure, Joan Pi i Jaume Puignau (aquest darrer per raons legals hi fou rebutjat); per Argelers, Antoni Ribes (que hi fou rebutjat per raons legals) i Pere Joan Ferrer o Joan Piferer; pel Voló, Joan Cucurull. El 1599, per Perpinyà, Andreu Reart, Jeroni Caors [en alguna ocasió el denominen *Corts*] i Josep Blanc, mercader; per Cotlliure, Gaspar Pi, notari de Perpinyà; per Vilafranca del Conflent, Joan Antoni Gorchs; per Salses, Francesc Andreu; per Tuïr, Antoni Palet; pel Voló, Joan Soler; per Argelers, Joan Maurís. El 1626, per Perpinyà, Andreu Fabra, Francesc Boquet i Jaume Pons; per Cotlliure, Montserrat Puigsech; per Argelers, Joan Maurís; per Tuïr, Rafael Coll; per Salses, Rafael Puig; pel Voló, Antoni Savoia; per Vilafranca del Conflent, Vicent Gubert; per Vinça, Joan Isern. El 1632, per Perpinyà, Andreu Fabra, Jaume Pons i Jeroni Artés i Carreras; per Cotlliure, Miquel Roca; per Argelers, Antoni Perpinyà i Gener; per Salses, Antoni Garbí; pel Voló, Antoni Savoia; per Vilafranca del Conflent, Vicent Gubert; per Vinça, Montserrat Marès.

La condició de «muralla perpètua de Catalunya», com deia un document parlamentari de 1585, i el fet que la col·lecta fiscal del Rosselló anés perdent les posicions econòmiques, segurament contribueixen a explicar les aspiracions d'autonomia perpinyanesa en relació amb la Diputació General, les posicions d'irredemptisme que ens ha explicat Raymond Sala (*Dieu, le roi, les hommes: Perpignan et le Roussillon (1580-1830)*, Perpinyà, Trabucoire, 1996, p. 28-30). En el segle xv Perpinyà era segona en la recaptació fiscal després de la col·lecta de Barcelona i va passar al tercer lloc al segle xvi, després de Barcelona i Girona, possiblement per raons no sols econòmiques sinó precisament per raons de muralla poc protegida. Ara bé, el seu irredemptisme tampoc no s'adiu sempre amb el paper dels seus homes en el sistema polític administratiu del conjunt català, ni tampoc amb el paper dels seus mercaders en la xarxa fiscal catalana ni amb llur paper dins el sistema financer català, com ha observat recentment Elisa Badosa en analitzar les lletres de canvi bar-

celonines destinades a les fires de Perpinyà creades el 1623 (col·loqui d'Andorra; octubre 2003, en premsa).

Caldria fer un seguiment de tot això, que aquesta present nota circumstancial no ho permet ni ho pretén. Ara bé, com a punt final a aquesta breu intervenció, vull indicar que es troben perpinyanesos participant de ple en la xarxa fiscal de la Generalitat. Per exemple, és el cas de mossèn Jaume Elra de Perpinyà, el qual, segons la visita o inspecció fiscal de la Diputació de 1600, era sobrecol·lector de la sobrecol·lecta de Ponent, un càrrec que solia donar beneficis extres; o hi ha el cas, en el trienni de 1605-1608, que tots els fiadors de l'arrendament de la bolla de la col·lecta de Tarragona eren de la vegueria del Rosselló.

Tot plegat indica la gran articulació històrica catalana, comtats inclosos, i permet afirmar que la denominació *Principat* i *comtats* (que no comportava cap confusió a l'època des de la perspectiva politicoadministrativa i fiscal catalana, perquè era un formalisme de la monarquia, sense base política ni humana catalana) ha col·laborat a difondre moltes confusions entre historiadors o no historiadors dels nostres dies, la qual cosa ens obligaria a revisar l'ús massa concloent d'aquesta denominació duplicada formalista.

APÈNDIX PROVISIONAL DE PERSONES IDENTIFICADES QUE SURTEN EXTRETES
PER CÀRRECS DEL GOVERN DE LA DIPUTACIÓ DEL GENERAL PROCEDENTS
DE LES VEGUERIES DE LA CATALUNYA NORD

1503: mossèn Jaume Traginer de Perpinyà, oïdor; 1506: mossèn Joan Ballaró de Perpinyà, diputat de Perpinyà; 1512: don Pere Castre, vescomte de Canet, diputat; 1515: mossèn Lluís Canta, burgès de Perpinyà, diputat; 1533: mossèn Joan de Vilanova, cavaller d'Elna, diputat, i mossèn Perot Cisteró, burgès de Perpinyà, diputat; 1536: mossèn Joan Ballaró, burgès de Perpinyà, diputat (moria durant el trienni), i mossèn Pallarí Maler, burgès de Perpinyà, oïdor; 1539: don Jeroni de Requesens, bisbe d'Elna, diputat; 1542: mossèn Franci Giginta, burgès de Perpinyà, diputat; 1545: mossèn Lluís Seguer, burgès de Perpinyà, oïdor; 1548: mossèn Miquel d'Oms, canonge i sagristà d'Elna, diputat, i mossèn Garau Subirà, burgès de Perpinyà, oïdor; 1554: misser Joan Reart de Perpinyà, diputat (moria durant el trienni); 1560: mossèn Miquel d'Oms, canonge i sagristà d'Elna, diputat, i mossèn Jeroni Exeter, burgès de Perpinyà, diputat; 1563: misser Francí Torrellas de Perpinyà, diputat, i mossèn Tomàs Taulari, burgès de Perpinyà, oïdor; 1569: misser Joan Perpinyà, burgès de Perpinyà, diputat; 1572: mossèn Joan Bolet, burgès de Perpinyà, diputat, i mossèn Galceran de Vallgornera, donzell en la vegueria de Perpinyà domiciliat, oïdor; 1578: don Felip Galceran de Castre i de Pinós, vescomte d'Èvol, diputat, i mossèn Antoni Joan Bolet, burgès de

Perpinyà, diputat; 1581: mossèn Gaspar Peyrat, burgès de Perpinyà, oïdor; 1584: Joan Gorés, burgès de Perpinyà, oïdor (moria durant el trienni); 1587: Francesc Grimau, donzell en Perpinyà domiciliat, oïdor, i Abdó Onofre Comelles, donzell en Perpinyà domiciliat, oïdor; 1593: mossèn Bartomeu Piquer, mercader de Perpinyà, oïdor; 1599: doctor Joan de Vilanova, en la vila de Perpinyà domiciliat, diputat, i mossèn Andreu Reart, burgès de Perpinyà, diputat; 1602: don Bernat de Cardona, abad de Sant Miquel de Cuixà, diputat, i mossèn Honorat Martí, burgès de Perpinyà, oïdor (moria durant el trienni), i mossèn Gerim Bosch, mercader de Perpinyà, oïdor; 1605: reverend Ponciano Paulet, canonge d'Elna, oïdor; 1608: misser Jeroni Soler, burgès de Perpinyà, oïdor; 1611: reverend fra Francesc Senjust, abad d'Arlés, diputat; 1617: misser Miquel Cerdà, burgès de Perpinyà, diputat; 1623: don Pere de Magarola, bisbe d'Elna, diputat, i mossèn Onofre Comter, canonge d'Elna, oïdor; 1626: mossèn Alexandre Corts i de Soler, donzell en la vegueria de Perpinyà domiciliat, diputat, i reverend Joan Pere Riart, canonge d'Elna, oïdor; 1629: reverend fra Esteve Salacrús, abad d'Arlés, diputat, i misser Jaume Lamarca, en la vila de Perpinyà domiciliat, oïdor; 1635: reverend fra don Miquel d'Alentorn, abad d'Amèr i Roses, diputat, i don Francesc de Llupià, en la vegueria de Perpinyà domiciliat, diputat, i mossèn Jaume Badaula, mercader de la vila de Perpinyà, oïdor; 1647: reverend fra Andreu Pont, abad d'Amèr i Roses, diputat, i mossèn Joan Manegat, burgès de la vila de Puigcerdà, oïdor (moria durant el trienni); 1650: reverend dr Pau del Rosso, prior de La Llacuna i abad elet de Nostra Senyora de la Real de Perpinyà, degà i canonge de la seu de Barcelona, diputat, i mossèn Bernat Ferrer, burgès de Perpinyà, diputat; 1653: mossèn Pau Vinyes, cavaller en la vegueria de Perpinyà domiciliat, oïdor; 1659: mossèn Angel del pas, donzell de Perpinyà, diputat; 1662: mossèn Francesc Amell, donzell en la vegueria de Perpinyà domiciliat, diputat; 1680: misser Onofre Monsalvo, ciutadà de Barcelona per la vegueria de Perpinyà, en Barcelona domiciliat, oïdor.

De fet, sembla que se seguí insaculant per les vegueries en mans de França. Però no surt ningú més extret en relació amb els comtats després de 1680.

EVA SERRA I PUIG

CORPUS TEXTUAL DE LA CATALUNYA NORD: CATÀLEG D'IMPRESOS ROSSELLONESOS

El Corpus textual de la Catalunya Nord (CTCN) és un projecte de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, que dirigeix Eulàlia Duran. Respon a la necessitat de recuperar el patrimoni cultural català i s'emmarca en els objectius de recerca de l'Institut d'Estudis Catalans.

El CTCN és un projecte de gran envergadura que té la voluntat d'establir un inventari dels manuscrits i impresos d'aquest territori. Pel que fa al primer bloc («Repertori de manuscrits rossellonesos», RMR), es pretén repertoriar tota la producció de manuscrits d'autor rossellonès conservats a la Catalunya Nord fins al segle XVIII. D'altra banda, i pel que fa als impresos («Catàleg d'impresos rossellonesos», CIR), es busca elaborar un catàleg que inclogui totes les impressions compreses entre 1500, data de la primera impressió per Joan Rosenbach, i 1840. Després d'un període inicial de presa de contacte, i de valorar la conveniència de posar els resultats de la recerca com més aviat millor a l'abast del públic, es va decidir tirar endavant l'elaboració del CIR.

L'IEC va encarregar la direcció del projecte a Eulàlia Duran, que és membre de la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, on dirigeix també el projecte *Repertori de manuscrits catalans* (quatre volums publicats entre 1998 i 2003), i catedràtica jubilada de la Universitat de Barcelona. Hi col·laboren, a més, una coordinadora, quatre assessors i un becari. Eulàlia Miralles (Universitat de Girona; coordinadora també del *Repertori de teatre català antic* i col·laboradora del *Repertori dels manuscrits catalans* de l'IEC) n'és la coordinadora. En són assessors Montserrat Lamarca (Biblioteca de la Universitat de Barcelona i autora de *La impremta en Barcelona (1501-1600)*, de la col·lecció «Tipobibliografia Espanyola», dirigida per José Simón Díaz, en preparació), Dolors Serra (bibliotecària de la Biblioteca Municipal de Perpinyà i autora de la *Bibliografia de la Catalunya Nord* —la monografia de base per als

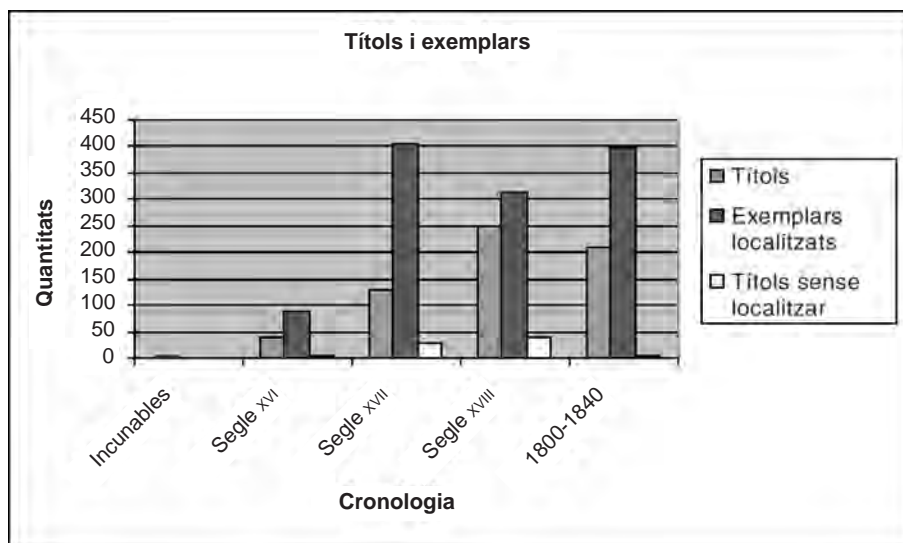
impresos catalans i bilingües, català i una altra llengua, de la qual parteix el CIR, que va ser presentada a l'IEC el juny de 2002 —), Pep Vila (estudiós i gran coneixedor de la literatura nord-catalana des dels orígens fins als nostres dies) i Maria Toldrà (Universitat de Barcelona; coordinadora del *Repertori de manuscrits catalans* que dirigeix la doctora Duran). Mercè Comas, que prepara una tesi doctoral sobre la impremta a la Catalunya Nord durant la primera meitat del segle XVII, ha estat la becària de l'IEC per al projecte des dels seus inicis.

La llista d'impresos a catalogar per al CIR s'ha dut a terme partint del buidatge de fonts bibliogràfiques (repertoris d'impresos, catàlegs en línia, catàlegs manuals, cedularis, etc.) i s'actualitza contínuament; a tall d'exemple, assenyalem que s'han buidat íntegrament el *Manual del librero hispanoamericano* de Palau i Dulcet i els cedularis d'alguns fons (Biblioteca de la Universitat de Barcelona, Arxiu de la Corona d'Aragó...). El fet que moltes biblioteques no tinguin encara catàlegs informatitzats o que aquests només siguin parcials i siguin contínuament revisats i ampliat, fa que la recerca en aquest àmbit no es pugui donar per tancada, ja que la possibilitat que apareguin nous exemplars no es pot descartar. La tasca imprescindible de buidatge, que sovint és lenta i feixuga, ha donat, tanmateix, uns resultats de recerca molt satisfactoris, i s'han localitzat un nombre important de títols (i d'exemplars) dels quals no es tenia notícia: les previsions més optimistes quan vam iniciar la tasca no ens feien pronosticar que elaboraríem una llista, tal com hem fet, de més de sis-cents títols (dels quals n'hi ha setanta-vuit que no hem localitzat; pel que fa a la resta, hem trobat més de mil dos-cents exemplars).

Dels sis-cents vint-i-nou títols impresos entre les dates establertes a les impremtes de Perpinyà que, un cop descrits, formaran el CIR, dos són incunables, trenta-nou daten del segle XVI, cent trenta del XVII, uns dos-cents cinquanta del XVIII i dos-cents deu van ser publicats entre 1800 i 1840 (vegeu la taula, provisional, ja ho hem apuntat, mentre duri la recerca).

Hi ha més de cent vint-i-cinc fons escampats per tot el món on es guarden impresos sortits dels tallers rossellonesos. La Biblioteca de la Universitat de Barcelona i la Biblioteca de Catalunya són els fons que en guarden més exemplars a Catalunya; la Biblioteca Nacional de París i la Biblioteca Municipal de Perpinyà, a França, i, a Espanya, el dipòsit més gran d'impresos és a la Biblioteca Nacional de Madrid. Ara bé, també hi ha un nombre important d'impresos a la resta de fons madrilenys, a Londres, Tolosa, Montpeller i Vic, i, a l'altre extrem, alguns fons que guarden tan sols un o dos exemplars: és el cas de la Biblioteca Complutense de la Compañía de Jesús a Alcalá, la Biblioteca Pública de Logroño, la Universitat de Brown (Providence), la Universitat de Califòrnia (Berkeley), la Biblioteca Angelica de Roma, l'Abadia de Sainte Marie du Désert i la Biblioteca Pública d'Ais (França), la Biblioteca del Castell de Peralada, la Biblioteca Pública de Tarragona..., per citar-ne només alguns.

Les descripcions dels impresos es fan d'acord amb les normes habituals: de cada imprès se'n descriu un exemplar que després acarem amb dos exemplars més a fi de comprovar que no hi hagi més d'un tiratge de cada impressió, o bé per corroborar que l'imprès que s'ha pres com a base de la descripció no és fragmentari; en el cas que s'observi qualsevol mena de divergència, s'han de veure tots els exemplars conservats. La descripció inclou també la notícia dels exemplars localitzats, una bibliografia i un apartat d'observacions on es recullen dades complementàries. Quan l'observació directa dels títols a catalogar no és possible, perquè no han arribat exemplars a les nostres mans, partim de les notícies documentals i elaborem una fitxa que les recull i les valora.

D'altra banda, la feina que hem fet fins ara ens ha servit per comprovar que les monografies i els catàlegs existents sobre la impremta perpinyanesa no són complets i, encara menys, detallats. Per aquesta raó, el model a seguir a l'hora de fer les descripcions és el de la col·lecció «Tipobibliografía Española», que dirigeix José Simón Díaz, i hi hem volgut afegir un apartat d'observacions que sigui útil no només per a l'arxiver i el bibliotecari sinó també per al filòleg i l'historiador de la cultura: descrivim l'estat de conservació, els antics possessors i les notes manuscrites, si n'hi ha, dels exemplars consultats, adjuntem notícies sobre les circumstàncies d'edició de l'obra, i, eventualment, editem alguns fragments que poden ser interessants amb vista a l'anàlisi del text estudiat (vegeu els exemples de fitxes adjunts).

Es preveu que el CIR s'enllesteixi en un termini aproximat de sis anys i te-

nim previst publicar els resultats de la recerca. Es fa molt difícil establir un temps concret de realització del projecte per dues raons: d'una banda perquè, com s'ha dit, la recerca bibliogràfica no es pot donar per conclosa i, de l'altra, perquè aquest és un projecte amb unes necessitats pressupostàries elevades a causa de la dispersió evident dels exemplars conservats. Per aquesta raó, des de fa poc es mira de contactar amb diversos especialistes residents a l'estranger per tal que puguin col·laborar com a externs en la confecció del CIR.

Vam començar la nostra feina descrivint els incunables i impresos del XVI localitzats en fons al nostre abast, i s'han anat fent desplaçaments curts a algunes biblioteques espanyoles i estrangeres que han estat molt útils amb vista a poder preveure els terminis de desenvolupament del projecte. Sempre que les disponibilitats pressupostàries ho permetin, el 2005 ha de quedar tancat el capítol del CIR dedicat al segle XVI, és a dir, el dels impressors Joan Rosenbach i Sampsó Arbús: només falta fer els desplaçaments necessaris a Berlín, Madrid, Londres, Palma, París, Roma, Salamanca, Sevilla i València per poder-lo donar per enllestit.

El segle XVI s'obre i es tanca amb dos impressors importants, Joan Rosenbach i Sampsó Arbús. Rosenbach, actiu a Perpinyà del 1500 al 1503, imprimí en aquesta ciutat dos incunables: un Breviari i una gramàtica llatina d'Hercules Florus, ambdós amb peu d'impremta de 1500; dels dos se'n conserva un únic exemplar, del primer a la Biblioteca de Sainte Geneviève, a París, i del segon a la Biblioteca Colombina de Sevilla. Possiblement el mateix autor, Florus, hauria publicat a Perpinyà una primera edició de la seva *Galathea* abans de 1502 (data de la segona edició, barcelonina); les notícies que en tenim, de segona mà, no ens permeten establir ara per ara la veracitat de la dada però, posat cas que finalment pugui ser corroborada, és versemblant que l'editor de l'imprès fos Rosenbach, l'únic establert a la ciutat en aquestes dates.

De la producció posterior de Rosenbach destaquem el *Vocabulari català-alemany i alemany-català* (una edició facsimilar del qual ha estat impresa, de nou, per la Biblioteca de Catalunya ara fa ben poc temps) i, un any més tard, a principis de gener de 1503, l'esplèndida *Cirurgia* de Pere d'Argelata. Instal·lat a Barcelona el 1506, continuà mantenint una bona relació amb la vila de Perpinyà i imprimí la Rigaudina, és a dir, la *Recollecta de tots los privilegis, provisions, pragmàtiques e ordinacions de la fidelíssima vila de Perpinyà* (1510), així com diverses obres litúrgiques per a la diòcesi d'Elna. Tots aquests postincunables ja han estat estudiats amb detall per diversos especialistes en la matèria, i les nostres descripcions parteixen dels seus valuosíssims treballs.

L'impressor que clou el segle és Sampsó Arbús, l'obra del qual tenim pràcticament catalogada; el nostre recompte situa en vint-i-sis els títols publicats per ell a Perpinyà (enfront, per exemple, els quinze que descriuen Ma-

durell al seu article monogràfic sobre el personatge i el *Répertoire bibliographique des livres imprimés en France au seizième siècle* —RBLIF—). Tot i que nascut a Perpinyà, els inicis d'Arbús com a impressor cal anar-los a cercar a Barcelona. Entre 1584 i 1597 (1598?) el trobem establert a Perpinyà, on va editar almenys vint-i-cinc títols. Com és de preveure, hi figuren obres didàctiques per a clergues com el *Directorium curatorum* de Pere Màrtir Coma, que havia estat editat per Claudi Bornat anys abans, tractats de devoció, com el del sant Rosari, i vides de sants en sintonia amb la concepció contrareformista, dos llibres sobre la pesta, els tres primers llibres de la novel·la de cavalleries del cicle de Montalbán, la *Flor de varios romances*, recopilada per Pedro de Moncayo, i l'*Araucana* d'Ercilla, entre d'altres; són novetat dos títols del gramàtic i filòsof Martí Esteve, interessants perquè fins ara no constaven als catàlegs habituals i dels quals només hem trobat notícia a través del catàleg col·lectiu italià. Com a autor destaca el catedràtic de teologia de Perpinyà Miquel Llot de Ribera, autor de quatre títols sortits de les premses d'Arbús (*Llibre primer [-segon] dels miracles que lo Senyor ha obrats per medi de la santíssima reliquia del gloriós Sanct Joan Baptista*, la *Verdadera relación*, el *Libre de la translatió dels invincibles y gloriosos màrtirs de Jesucrist Sant Abdon y Sennén*, i un epitom del llibre de Sentències de Pere Llombard). Això pel que fa als incunables i als impresos del xvi.

Al sis-cents el nombre d'impressors augmenta de manera considerable, i, com no pot ser altrament, el nombre de títols sortits de les seves premses; foren impressors a Perpinyà durant el període esmentat Bartomeu Mas, Lluís Roure, Pere Lacavalleria, Esteve Bartau, els Figuerola (Joan Figuerola, viuda de Joan Figuerola), Gracian Bononeth, Jean Boude, Claudio Jaques, Bartomeu Breffel, els Reynier (Corneli Reynier, Lluís Reynier —sol i amb Jeroni Garcia— i Francesc Reynier), Gregorio Calvo i Francesc Vigé. Hem comptabilitzat cent trenta títols durant aquest període —enfront, per exemple, dels setanta-nou del RBLIF—, i seguim treballant-hi. Són novetat, per exemple, els exemplars que hem localitzat encartats en el *Dietari* manuscrit de Jeroni Pujades, que es conserva a la Biblioteca Universitària de Barcelona (Esteve Pujasol, *Pronóstico y discurso del año bixesto de 1628*, i Lluís Palau, *Discurso fundado en derecho sobre la pretención que tienen los condados de Rossellón y Cerdaña de desunirse y separarse del principado de Cataluña y su Diputación*, publicats per Lluís Roure el 1627) i uns *Extrets dels registres de la Cort del Consell soberà de Perpinyà* (24 de març de 1668), localitzats entre els manuscrits de la col·lecció «Clairambault» de la Biblioteca Nacional de París.

Algunes dinasties d'impressors del xvii prolongaren la seva tasca al llarg del xviii-xix: continua la saga dels Reynier i dels Vigé, i s'hi sumaren Francesc Gomer i els Le Comte (Guillaume i Claude), Juan Vicente Magalón, Jean Gouilly, les impremtes Pourtet, Julia i Ay (associades entre elles o per lliure), els Tastu (de primer amb els Reynier i després de manera independent), els

Alzine, G. Agel, la Companyia de J. Roca i Gaspar, Lluís Craset i Companyia, i A. Lasserre. Respecte a aquest període, podem dir que el nombre d'impresos és molt important (quatre-cents seixanta) i que tan sols ens hem aventurat puntualment a l'estudi d'alguns títols que presentaven problemes o bé hem aprofitat alguns desplaçaments per descriure exemplars únics o difícils de localitzar en fons al nostre abast; és el cas, per exemple, de les edicions del *Manual de exercicis y càntichs espirituals per les missions que fan los pares caputxins en lo comptat de Rosselló* que hem pogut veure a la Biblioteca Hispano-Caputxina del convent dels Caputxins de Santa Anna, a Sarrià, o d'alguns títols conservats a Montserrat (l'edició de 1762 del *Rudiment nouveau pour apprendre la langue latine*), a la Biblioteca Nacional de París (diversos extractes dels registres de la cort del Consell Sobirà del Rosselló encartats en manuscrits) i a la Real Academia de la Historia de Madrid (*Pièces justificatives de la noblesse et des prérogatives des avocats de Perpignan et de leurs enfants*).

Som, com hem dit en començar aquesta breu exposició, davant un projecte de gran envergadura que ens ha de dur a conèixer millor la cultura nord-catalana. Esperem, un cop enllestida la nostra feina, poder arribar a respondre les preguntes que tots els interessats en la cultura rossellonesa ens hem fet i que fins ara sovint només hem pogut respondre parcialment: quin tant per cent d'obres escrites en català, castellà, francès i llatí en funció del període estudiat va arribar a la impremta, quins autors de la Catalunya Nord van ser editats en el seu propi territori i en quina llengua van escriure, quins són els *best-sellers* de cada època (destaquen les obres de Miquel Llot de Ribera al *xvi* —ja ho hem dit—, María Jesús de Ágreda i les diverses parts de la seva *Mística ciudad de Dios* al *xvii* i l'*Abrégé de la doctrine chrétienne en catalan et français* del bisbe Basan de Flamenville al *xviii*), quines són les peces editades per primera vegada a les premses nord-catalanes i quines no, etc.

EULÀLIA DURAN

Exemples de fitxes

1589

FABRA, LLUÍS. *Discurs sobre la peste*. En Perpinyà. Estampat en casa de Sampsó Arbús. 1589.

8º.- A- Sº.- 287 p.- Lletra rod. i curs.

En blanc el lloc corresponent a les sign.: A3, B5, L5, M4, P2.

Errates a les p.: 30 (= 39), 99 (89), 110 (100), 293 (193), 296 (196), 297 (197), 220 (219), 219 (222), 214 (226), 131 (231), 25£, 161 (261), 296-297 (196-197).

En blanc el lloc corresponent a la p.: 2

Capll.- Orn. tipogr.- Post. marg.

p. 1: *Portada:*

DISCVRS SO-| BRE LA PESTE| EXPLICANT LA ES-| sencia della,causes,se-nyals,prono-| stic, y curacio . axi aloque toca en| general a la peste, com en parti-| cular aconodãtlo ala con-| corrençia del any 1586.| Fins al present| de 1589.| *Compost per Luis Fabra Doctor en Medicina| habitant en Gerona.* | [Orn. tipog.]] [Filet]] *EN PER-PINYA*| ab llicencia, Estampat en casa de| Sampso Arbus 1589.

p. [2]: *en blanc*

p. 3: AL AVTOR , Y OBRA| SONETO.| *El libromismo lamoroso zelo*

Ad eiusdem epigramma.| Mortesuis ciues qui Romę vindicat armis

p. 4: Soneto al Autor.| *Famoso Fabra, pues la misma Fama*

Dysticha ad Autorem.| Pestiferae quicumque timet contagia pestiss

p. 5: SONETO DEL D.| REGNES AL AVTOR.| *Puesta en grande afliction natu-raleza,*

p. 6: SONETO DEL D. GVIL-| LAMI AL AVTOR.| *La suprema sciencia este ca-llada*

p. 7 - 17: AL ILLVSTRE,| Y MOLT REVERENT| Capitol,y Canōges de la sãcta| Is-lesia de Gerona Luis Fa-| bra Doctor en Medi-| cina. S. ... (p. 17) ... En Gerona als 15 de Agost.1589.| Illustres y molt Reuerens Senyors| Major seruidor de V. M.| Luis Fabra.

p. 18 - 287: *Text:*

p. 18: DE LES CAVSES DE| nostra corrupcio Cap. 1.

p. 23: ... QVANT FACIL COSA| sia alterarse lo ayre, y la cau-| sa de les malal-ties comu-| nes. Cap. 2.

p. 27: ... QVE COSA SIA PES-| te. cap. 3.

p. 33: DE DIVERSES CON-| stitutions pestilents,pera co-| gnicio mes clara de la| peste. Cap. 4.

p. 38: DE LA CONSTITVCIO| ha corregut en Cathalunya des| del any de 86. fins al pre-| sent de 89.Cap. 5.

p. 49: ... DE LES CAVSES DE| la peste. Cap. 6.

p. 57: ... DELS ACCIDENTS, Y| senyals de la peste. Cap. 7.

p. 69: ... QVAL TEMPS DEL ANY| sia mes a proposit pera engen-| drar se pes-te. Cap. 8.

p. 77: ... DEL MODO QVES TE| de tenir en comu, pera preser-| uar se de peste. Cap. 9.

- p. 85: ... MODO PARTICVLAR| pera preservarse. Cap. 10.
 p. 92: DE LA CORRECCIO| del ayre pestifero. Cap. 11.
 p. 98: ... MODO PERA OBVIAR| lo ayre pestifero. Cap. 12
 p. 103: ... AVIS PER ALGVNS,| qui de necessitat tracten ab| apestats. Cap. 13.
 p. 107: ... MODO PERA PRESER-| uarse, guardant lo subiecte, que| no tinga alguna disposicio| interior. Cap. 14.
 p. 111: LO ORDE, QVÈS TE| de tenir en lo viure, en temps de| preseruacio; comēçant dels aliments. Cap. 15.
 p. 147: ... DELS RÈMEYS PRESER-| uatius se acostumen de vsar en temps de peste. Cap. 16.
 p. 153: ... DELS RÈMEYS PRE-| seruatius, en particular. | Capit. 17.
 p. 161: ... DE LES MEDICINES| compostes, pera preseruarse. | Cap. 18.
 p. 168: DEL PRONOSTIC| de la peste. Cap. 17
 p. 172: ... DE ALGVNES COSES,| tocant a la perfeta curatio de| la peste, en general. | Cap. 18.
 p. 183: ... DEL ORDE TENEN DE TENIR| en jo viure los apestats. Cap. 19.
 p. 200: ... DE LA PERFETA CV-| racio de la peste. Cap. 19.
 p. 225: ... DELS ACCIDENTS DE| la peste, y de la vertola en par-| ticular. Cap. 20.
 p. 239: ... LA CVRACIO DE LA| mala bua. Cap. 21.
 p. 247: ... DEL DESMAIO, O SYN-| cope. Cap. 22.
 p. 252: ... VIGILIES Y ADOR-| miment. Cap. 23.
 p. 263: ... VOMITS Y CAMBRES| cardialgies. Cap. 24.
 p. 277: ... DE LA DESMESIADA| set. Cap. 25.
 p. 285: APPENDIX AL| capitol 5.

Aguiló, n. 1931.- Comet, p. 25.- Madurell. *Arbús*, p. 206.- Palau, V, n. 86037.- Prat-Vila, p. 114 [reprod. portada].- RBLIF 1976, p. 57.- Serra I, n. 5.- Serra II, n. 5 [reprod. portada].- Vidal-Calmette, n. 2471.-

BARCELONA. *Bibl. de Catalunya*, 15-I-55.¹ - PERALADA. *Biblioteca*, 614.51 Fab D

Observacions

Per al procés de composició de l'obra, vegeu les paraules de l'autor: «Anant escrivint aquesta obra, en la conseqüència de la dolència se offerían cadaldia novedats que era necessari posar-les en memòria y, no obstant procurava sempre pendre l'aygua de la bona part, se offerían en quasi totes mil tropiessos que ofuscàvan la veritat y, lo qu'és pijor, que resultàvan en mentida» (p. 285). Tot i que la dedicatòria és datada el 15 d'agost de 1589, l'autor va seguir redactant més enllà d'aquesta data (p. 40-41:

1. Enquadernació de pergami gofrada; restaurat; talls vermells. Ex-libris manuscrits: a la portada, il·legible; al f. 19, «De Montserrat Vidal»; a la contracoberta, del bibliòfil perpinyanès Amédée Aragon, a la biblioteca del qual havia pertangut el volum (Comet, p. 25).

«Fins que en lo juny de 89 se entené havia salpicat en molts llocs junt de Barcelona [...] llevà's la màscara entrant en la canícula, discorrent per la mísera ciutat ab tant estrago que, fins al dia de N. S. de Setembre, passaven los morts de 7.000 persones»); pel que fa a l'apèndix al capítol V, fou escrit dos mesos més tard, quan es devia estar acabant d'imprimir l'obra: «Y no obstant se tenia tota la diligència possible en la cura dels apestats, perseverava lo mal ab prou fúria encara en lo octubre, en què estic escrivint aquestes coses [...]. És cosa certa que als últims de octubre passàvan los morts de onze mil» (p. 286-287).

1590

LLOT DE RIBERA, MIQUEL (O. P.). *Verdadera relación de la vitoria y libertad que alcançaron quatrocientos christianos captivos de Hazan Baxá, almirante y capitán general del mar del gran turco, con dos galeras suyas que levantaron.* En Perpiñán. En casa de Sansón Arbús. S. d. [Post. 4 de desembre de 1590].

4º.- A^s.- [8] f.- Lletra rod. i curs.
Capll.- Grav.

A1r: *Portada:*

[Dins un marc tipogr. de quatre peces:] VERDADERA RELACION DELA VITORIA y libertad que alcançaron quatrocientos Christianos captivos de Hazan Baxa Almirante y capitan general del mar del grã Turco con dos galeras suyas que leuataron. *Dirigido al Illustre Señor Iayme Orelles Lugarteniente de Procurador Real, por la magestad de nuestro muy poderoso y cataholico [sic] Rey don Phylippe: en los Condados de Rossellon y Cerdaña.* [Gravat de la Mare de Déu del Roser encerclat per un oval; llegenda circumdant la imatge: Sancta Maria Mater christi Quasi Rosa plantata superriuos aquarū. Eccle. 39. Audi rogantes seruulos. Quasi plantatio Rosæ in Hierico. Eccle. 24] *Con Licencia, En Perpiñan en casa de Sanson Arbus,* A1v: [Gravat de Santa Caterina].

A2r-A8v: *Text:*

A2r: (A⁷) Los onze de junio del año de 1590.Par tieron de Constantinopla ... (A8v) ... Y por que este señala dissimo fauor y merçed, qdasse siēpre fixo en nuestra me- moria, y de nño pensamiēto, ni coraçō ni boca no se caye- ssen las alabāças, y loores diuinos, qen agradecimiēto de esta tan cresida merçed, ala sclarecida princesa Maria se deuia: me parecio ser muy cōueniente, alcāsada esta verdadera relaciō hallādome estos dias passados en Barcelona de imprimirla, baxo el titulo y nōbre de V. M., siēdo como es deuotissimo Cofrade dela soberana virgē del Rosa rio; se ñora nuestra, suplico pues humilmēte reciba este mi pequeño seruicio, cō la voluntad que se ofrece baxo el amparo de V. M. prometiendo muy alas veras en otras cosas seruir, siempre q̄ V. M. me quiziere mandar. Cuya Illustre persona el señor guarde, de Predicadores a 4. de Deziēbre, Año. 1590. Besa a V.M. las manos El Presentado fray Miguel Llot cathedratico de Theologia en la vniuersidad de Perpiñan. LAVS DEO.

Madurell. *Arbús*, p. 208.- Palau, VIII, n. 145465.- RBLIF 1976, p. 67.-

BARCELONA. *Universitària*, B-59/3/42-23.²

Observacions

El gravat de la portada el trobem utilitzat per Arbús en altres impresos seus estampats a Perpinyà: el *Rosal de rosas y alabanças a nuestra señora del Rosario*, de 1585, i el *Libre primer[-segon] dels miracles que lo Senyor ha obrats per medi de la sanctíssima relíquia del gloriós sanct Ioan Baptista* de Miquel Llot de Ribera, de 1590.

2. Enquadernació de pergamí. Forma part d'un volum factici d'impresos publicats entre 1571 i 1660, intitulat «Colección de Relaciones de diversos asuntos curiosos. Tomo 2do».

JOSEP PUIG I CADAFALCH, ELS PIRINEUS I L'ARQUEOLOGIA MONUMENTAL ROMÀNICA DE LA CATALUNYA NORD¹

Josep Puig i Cadafalch (1867-1956) va tenir una relació erudita continuada amb la Catalunya Nord, des dels seus primers estudis per a la publicació de *L'arquitectura romànica a Catalunya* (1909-1918) fins al seu exili temporal, al Conflent, el 1936.

La formació de Puig i Cadafalch com a arquitecte, com a arqueòleg i com a historiador de l'art fou alhora catalana i francesa. Puig va seguir les idees franceses de la parisenca École des Chartes, d'estudi dels monuments arqueològics sota premisses documentals que entenien i interpretaven l'arqueologia

1. De les publicacions de Josep Puig i Cadafalch que fonamenten aquesta conferència, cal destacar: *L'arquitectura romànica a Catalunya* (amb Antoni de Falguera i Josep Goday), Barcelona, 1909-1918, nova edició amb pròleg de Xavier Barral i Altet, Barcelona, IEC, 2001; *Le premier art roman: L'architecture en Catalogne et dans l'Occident Méditerranéen aux Xe et XIe siècles*, París, Henri Laurens, 1928; *La geografia i els orígens del primer art romànic*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1930, col·l. «Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica», núm. III; «Saint-Martin-du-Canigou», *Cahiers d'Histoire et d'Archéologie*, vol. IV (1932); amb Georges Gaillard, «L'église Saint-Michel-de-Cuxa», *Bulletin Monumental*, vol. 94 (1935), p. 353-373; «L'art romànic al Pirineu», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya* (Barcelona), vol. XLVII (1937); «L'architecture mozarabe dans les Pyrénées Méditerranéennes, Saint-Michel-de Cuxa», a *Mémoires présentés par divers savants à l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, vol. XIV, 1938; «La crypte de la crèche de Saint-Michel-de-Cuxa», *Les Monuments Historiques de la France* (París), any 3, fasc. 1-2 (1938), p. 1-7; «La colonne préromane de Vernet-les-Bains (Pyrénées-Orientales)», *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Comptes Rendus* (1940); «Peintures murales de l'église mozarabe de Saint-Michel-de-Cuxa», *Bulletin Monumental*, núm. 101 (1942), p. 109-115; «La frontière septentrionale de l'art mozarabe», *Académie des Inscriptions et Belles-Lettres. Comptes rendus* (1943), p. 352-358. Cal afegir-hi també, les aportacions de Xavier Barral i Altet, «Nouveaux apports au dossier archéologique de l'église de Saint-Michel-de-Cuxa», *Journal des Savants* (1977), p. 191-223, i de Josep Puig i Cadafalch, *Escrits d'arquitectura, art i política: Selecció, introducció i edició a cura de Xavier Barral i Altet*, Barcelona, IEC, 2003.

monumental com un document històric. El lligam entre Puig i Cadafalch i aquesta escola francesa va ser Jean-Auguste Brutails, arqueòleg, historiador i arxiver instal·lat al Rosselló, que entre 1892 i 1893 havia publicat dos articles sobre l'art religiós al Rosselló (més tard traduïts al català), els quals, a parer del mateix Puig, constituïen el primer tractat modern d'arquitectura històrica catalana. A partir d'aquí, Puig i Cadafalch va construir una ciència arqueològica sobre l'edat mitjana, seguint la tradició d'Elies Rogent i utilitzant la seva formació d'arquitecte. Així, entre 1909 i 1918 Puig i Cadafalch, amb la col·laboració d'A. de Falguera i J. Goday, publicava *L'arquitectura romànica a Catalunya*, que amagava en realitat un veritable corpus i un tractat general de l'art català des dels orígens fins al final de l'edat mitjana. Puig partia d'un estudi aleshores exhaustiu de cada monument, en un exercici bàsicament d'arquitectura i tècniques constructives, però argumentat amb la informació dels documents, per arribar a establir la història de cada edifici i, a partir d'aquí, i amb l'ajut de la comparació amb altres monuments, una cronologia, una tipologia i una classificació arquitectònica. En aquest mètode és on es veu millor el pes de les indicacions de Jules Quicherat, el mestre francès de l'École des Chartes, que fonamentava el seu criteri en l'observació, la comparació i la datació dels monuments. En aquesta gran obra puigicadafalquina, els monuments medievals de la Catalunya Nord hi tenen una presència constant, sobretot pel que fa als orígens i a la primera difusió de l'art romànic català.

Una de les idees essencials de Puig, inspirada en les publicacions del savi erudit austríac Josef Strzygowski, avui molt discutides, és l'origen oriental de l'art romànic d'Occident, problema que ja havia estat molt debatut a França a partir dels anys quaranta del segle XIX. Una altra idea obsessiva, i que condiona els seus estudis, és que Catalunya, per la seva situació de frontera amb el món islàmic, d'unió per terra amb el Llenguadoc, i per mar amb Provença i Itàlia, té un paper preponderant en la formació de l'arquitectura romànica europea. Així, Puig va tractar de definir l'art romànic a partir d'un observatori centrat en Catalunya i sobretot en les zones pirinenques.

L'art romànic es divideix segons Puig en dos períodes, que coincideixen amb les èpoques comtal i reial. El primer és una etapa no solament de formació sinó ja amb característiques pròpies. Comprèn els segles X i XI, i durant aquest moment s'haurien resolt una gran part de les formes que constitueixen l'estil. El segon període, durant els segles XII i XIII, veu la plenitud de la creació de l'escultura arquitectònica dels portals i dels capitells. L'arquitectura romànica és executada per gent del país, però l'origen llunyà de la construcció de pedra és, per a Puig, oriental, així com ho és la decoració arquitectònica exterior dels edificis.

Tractant de resoldre el problema de la transformació de la coberta romànica de fusta en coberta de pedra, Puig s'adonà que el pas no es fa al mateix

moment a totes les regions i defensa que la volta apareix a Catalunya sovint en dates més antigues que no pas en altres llocs, com per exemple a França. Aquest és un punt central de la teoria de Puig, el qual, per demostrar-lo, intentà fer coincidir les dates de consagració conegudes d'algunes esglésies i la progressió de la volta. A Sant Miquel de Cuixà hi va trobar els dos moments principals: coberta de fusta al segle X i volta de pedra a l'XI, en els engrandiments de la basílica d'Oliba.

El període més tardà del romànic es caracteritza, segons Puig, pels contactes amb la França meridional i, en l'àmbit arquitectònic, per una transformació de l'aparell de les pedres, més polides, grans i perfectament tallades, per la integració de la columna a l'edifici i, ja ho hem dit, per la difusió de l'escultura monumental.

La conclusió de Puig i Cadafalch depassa les fronteres de Catalunya:

El nostre estudi ens ha portat a una conseqüència interessantíssima: s'havia afirmat que l'arquitectura romànica era la resultant de les temptatives per a cobrir amb volta la basílica de tres naus, i que a aqueix fet primordial l'acompanyaven el conjunt de solucions artístiques i ornamentals que determinaven l'estil. En una paraula: que els dos problemes estructural i artístic havien estat resolts en un mateix procés d'evolució. Aqueixa tesi fou sostinguda per Quicherat, per Viollet-le-Duc, per De Caumont, i havia tingut encara una darrera expressió exagerada en autors recents com Marignan, qui repeteix mantes vegades que les esglésies romàniques amb volta no són anteriors al segle XII. Doncs bé, a casa nostra el procés estructural precedeix de dos segles al procés artístic definitiu: les esglésies es cobreixen amb volta en llurs tres naus durant el cicle del primer romànic, que acaba en el darrer terç de la centúria onzava, mentre que la transformació decorativa que l'ennobli i l'ornà d'exuberant escultura omple el cicle del segon romànic, que s'acompleix durant la segona meitat de la centúria dotzava. L'obra romànica ens apareix així com el fruit, no d'un sol moment creador, sinó de dues èpoques distintes.

Puig és sobretot conegut a l'estranger per la seva teoria sobre el primer art romànic, l'arquitectura del primer terç del segle XI. La Catalunya Nord deu a Puig la celebritat internacional de molts dels seus monuments.

A partir de 1907-1908, Puig i Cadafalch havia començat a viatjar a l'estranger, sobretot a Alemanya i França. L'Institut d'Estudis Catalans i ell mateix enviaren generosament els quatre volums de la seva obra als principals erudits de fora. Puig aprofità els difícils períodes d'exili per viatjar i per estudiar monuments. La seva participació en congressos internacionals féu augmentar els seus contactes, com per exemple al Congrés Internacional d'Història de l'Art de Roma el 1913, al Congrés Internacional d'Estudis Bizantins de Bucarest el 1924, o al Segon Congrés Internacional d'Estudis Bizantins de

Belgrad el 1927. El mestratge de Puig ja començava a ésser reconegut quan fou convidat a fer unes conferències a París el 1924 i de nou, per iniciativa d'Henri Focillon, l'any següent, fins que el 1926 un altre mestre, Arthur Kingsley Porter, el féu anar a Amèrica a la Universitat de Harvard a impartir unes lliçons. El Rosselló i el Conflent, que Puig havia estudiat de primera mà a través dels seus monuments arquitectònics petits i grans des dels inicis de la seva activitat investigadora s'anaven coneixent a fora. Al capdavant de la projecció dels monuments romànics de la Catalunya Nord figura el primer llibre veritablement internacional de Puig, sortit dels seus viatges i preparat en gran part fora de Catalunya, publicat a París el 1928: *Le premier art roman*. El subtítol dona una idea ben clara del contingut: *L'architecture en Catalogne et dans l'Occident méditerranéen aux Xe et XIe siècles*.

Puig defineix l'arquitectura del primer romànic analitzant principalment les raons de la reparació sobtada de la volta, de la cúpula, de la pedra d'aparell petit ben tallada i dels primers intents d'escultura figurada. El primer art romànic comprèn alhora esglésies amb coberta de fusta i esglésies cobertes amb volta. Cuixà és un monument emblemàtic per definir el tall entre l'art preromànic del segle x i el primer romànic de l'xi. La volta permet d'establir una classificació estructural i fins i tot cronològica i geogràfica. L'evolució va d'allò més senzill a allò més complicat.

El mètode utilitzat és essencialment comparatiu. Amb l'objecte de fixar els límits i la definició del primer art romànic, Puig es proposa de crear unes sèries que parteixen de Catalunya, i que ell coneix bé, amb comparacions amb la Itàlia del nord i la França meridional. Trobant edificis que tenen detalls i estructures semblants, Puig els agrupa i en fa sèries paral·leles intentant comparar les dades dels documents amb els monuments i els detalls d'arquitectura.

La difusió geogràfica del primer art romànic crea per a Puig una mena de cadena que, sortint del nord d'Itàlia i de Catalunya i passant pel Rosselló, el Conflent i la Cerdanya, es desplega per l'Europa meridional amb unes característiques precises, que són la coberta amb volta de pedra, l'aparell ben alineat i les bandes llombardes. La teoria de Puig i Cadafalch, ampliada molt de pressa en el volum *La geografia i els orígens del primer art romànic* (Barcelona, 1930; traducció francesa, París, 1935), conegué una ràpida acceptació en conjunt (vegeu, per exemple, l'article publicat a *Art Studies* el 1931), però fou discutida en alguns dels seus punts. La crítica es referí també a les tipologies de les voltes i a la cronologia de les cobertes. L'obra de Puig, però, li donà a ell i als monuments de Catalunya en la seva geografia més ampla, al sud i al nord dels Pirineus, un immens prestigi tant a Europa com a Amèrica. Henri Focillon, el gran historiador francès de l'art medieval, va llançar al món la teoria de Puig molt aviat, però hi va aportar una restricció major, proposant de limitar el seu àmbit geogràfic a la zona meridional d'Europa.

En tota la teoria historicoarquitectònica de Puig sobre el romànic, els Pirineus, tant al nord com al sud, tenen un paper essencial a través dels monuments que s'hi han conservat. Els Pirineus uneixen el nord i el sud de Catalunya i no són una frontera per a l'art romànic. En un article publicat el 1937, al *Bulletí del Centre Excursionista de Catalunya*, Puig definia així l'originalitat de l'art romànic del Pirineu:

Les grans serralades, els Alps i els Pirineus, han guardat restes de les antigues architectures desaparegudes en la plana. Els Pirineus sobretot en les seves valls assutegades acolliren de bona hora des del segle XI, monestirs construïts en els més vells estils medievals. En la part occidental, on no arribaren les invasions musulmanes, es conservaren sense interrupció els bisbats visigòtics. A Cuixà, en el vessant nord; a Ripoll, en el vessant sud; a Sant Pere de Rodes, gairebé en la carena no lluny del cap de Creus, on la nostra muntanya baixa fins a la fi, hi florí una arquitectura en què sobre plans carolingis, es construïren obres amb mètodes i formes vinguts de Còrdova; en ells dominen els arcs de ferradura musulmans [...].

El tipus més complet d'aquest estil és l'església abacial de Sant Miquel de Cuixà, basílica amb transsepte i amb cinc absis, el pla de la qual és com el de la catedral d'Orleans, de Sant Remigi de Reims i amb aparell de pedra com l'usual de Còrdova i arcs de ferradura musulmans. Aquest és l'art que precedeix immediatament l'aparició de l'art romànic.

Gairebé al mateix temps en què s'aixequen les esglésies mossàrabs arriben als Pirineus fórmules que vénen del costat d'Orient a través de la Llombardia i seguint la costa de Provença. Són les d'un art internacional que té els seus orígens en les antigues i darreres capitals imperials: Ravenna i Milà, i que florirà en tota l'Europa llatina i es conservarà resistent a la ruïna en els dos grans muntanyams de l'Europa Occidental: els Alps i els Pirineus. Aquest art, el primer art romànic, té caràcters diversos: els temples amb pla de basílica simple són fets amb carreu petit, trencat a cops de maça, sense l'ús de cap eina tallant; l'exterior és llis sense altre ornament que les lesenes —petites faixes sortints— ornamentades al costat de la cornisa amb menudes arcuacions; l'interior sense cap ornament corpori guarda la severitat de les línies de construcció.

No arriben a la serralada pirinenca totes les variacions d'aquest art que ve a Occident com per onades successives. Així, la forma primària en què els absis dels temples s'ornen exteriorment d'arcades que hom troba als Alps i a les planes llombardes no apareix a Catalunya. Una segona onada porta a la forma que es troba també en tots els vessants dels Alps i que és la primera que arriba a les valls altes dels Pirineus en esglésies cobertes de fusta com Sant Pere del Burgal i Sant Vicenç d'Estamariu, mentre que en els colls i en les terres baixes tenen la coberta amb volta de canó com a la Clusa i Sant Esteve del Monestir, les dues al Rosselló, i a Amer, Santa Cecília de Montserrat i Castellcir en la Catalunya del sud dels Pirineus [...].

En aquest període l'estil florí per tots els Pirineus en variants i mides de

tota mena: basíliques simples cobertes amb voltes de canó i d'aresta, basíliques amb transepte, basíliques amb cúpula; petites esglésies que semblen trasplantades de Bizanci, gairebé quebrades, coronades per la cúpula; basíliques amb el transepte capçat com les esglésies del Mont Athos; grans basíliques amb tota mena de sistemes de coberta, en les quals s'ha substituït el vell i simple santuari pel santuari format del transepte i dels absis coronats amb cúpula oriental.

En aquests edificis el color hi tenia la seva importància. Moltes vegades eren pintats amb mangra els punts de les façanes; materials de colors diversos (lava, marbre, etc.), donaren una lleugera policromia a l'exterior; l'emblanquinat era comú, sobretot a l'interior; en l'enlluït sovint s'hi pintava la representació geomètrica de l'aparell de pedra.

Els absis, i de vegades tots els murs de l'església, eren pintats amb representacions diverses. En l'absis, sobretot, se seguia la tradició de representar-hi la visió de Déu entre els símbols dels evangelistes sobre un fris amb els apòstols. La composició tenia moltes variants, però en elles domina una concepció de la figura molt diferent de la clàssica; ara és simètrica i enterca, estilitzada, geomètrica. La pintura era executada per capes lliures i contornejada de grosses línies fosques, que indiquen els plecs; tècnica arcaica, com la composició iconogràfica, més propera de la de les esglésies subterrànies de Capadòcia o de la pintura copta que de la pintura bizantina coetània. En aquests edificis l'escultura ocupa un lloc modestíssim. Algun que altre capitell barroc en les escasses columnes; qualche ornament perdut, en algun finestral.

Amb tot, als Pirineus, en el vessant nord, s'inicia, en començar el segle x, una escola d'escultura que orna taules d'altar i que en l'any 1021 esculpeix la llauda, datada per una inscripció, de Sant Genís les Fonts. Aqueix obrador treballa per a diverses esglésies de l'època, del nord de Catalunya, i estén la seva influència cap a França. Les seves obres, però, no formen part orgànica de l'edifici, en el qual es troben com incrustades.

L'art primer romànic que domina durant els segles x i xi es transforma a la fi d'aquest segle i es converteix en una nova modalitat artística: el segon art romànic. Són diverses les característiques d'aquesta transformació. El canvi de l'art de treballar la pedra, el de la forma i dimensions de l'aparell, la propagació de les columnes i la de l'escultura. La transformació no es verifica en un instant i les obres produïdes comencen sense altra diferència que la de l'aparell. Certes valls dels Pirineus augmenten de població i s'hi edifiquen en aquesta època noves esglésies: així a la Vall d'Aran, on es construeix un tipus arcaïtzat d'esglésies que es comença amb un propòsit, com les que existeixen encara a les valls de Taüll i Boí, i a mitja obra es decidí cobrir-les amb volta. La vacil·lació hi ha restat clara i visible. Totes les variants de l'evolució es reflecteixen a la serra pirinenca: la de les esglésies cobertes amb volta llisa com la de canó reforçada per arcs torals com les d'Esterrí d'Àneu i Ovarra; la de les de pla crucial com les de Sant Genís les Fonts; la de les de tres absis formant creu com les d'Ur i Sant Pol (Sant Joan de les Abadesses).

La columna es propaga després als edificis; tota la cantonada, tot pilar sortint són substituïts per columnes. Aquesta substitució fa canviar l'aspecte dels edificis i els enriqueix considerablement: Sant Pere de Rodes, a muntanya. Elna i Sant Miquel de Fluvià al pla representen el primer intent [...].

Els plans i escultures del primer romànic es transformen per la introducció de les columnes i de l'escultura a les esglésies del segon romànic, i en un gran nombre d'esglésies l'evolució es redueix a això. En altres, s'hi introdueixen innovacions, ja per raons de construcció ja per raons litúrgiques. Així la girola en els absis de Sant Pere de Rodes, Sant Pere de Besalú i Sant Joan de les Abadesses.

L'arquitectura romànica en el segon període fa una nova creació: la dels claustres grandiosos amb columnes de variats capitells, que són el centre de les catedrals i els monestirs: veritables enciclopèdies dels coneixements del temps. Els claustres d'Elna i de Ripoll en són un exemple pirinenc.

Amb tot i que aquest període de l'arquitectura romànica floreix en els Pirineus, és el primer període el característic de les esglésies muntanyenques. Raons històriques i geogràfiques expliquen el fet: els Pirineus és el lloc que resta lliure de la invasió musulmana i ell fou també el de la primera colonització. La muntanya és després la gran reserva; ho és de l'energia, ho és també dels caràcters humans i ho ha estat de totes les creacions de l'home, principalment de l'arquitectura.

Puig i Cadafalch no dubta pas gens a situar la zona pirinenca al cor mateix de les seves teories sobre el romànic i els orígens monumentals de la nació catalana. Hem intuït més amunt de quina manera el conjunt de Sant Miquel de Cuixà és essencial en la construcció del pensament puigicadafalquí. Pel juliol de 1936, Puig i Cadafalch prenia el camí de l'exili i es refugiava a Sant Miquel de Cuixà. Volia aprofitar el que creia que era una breu estada a França per aprofundir l'estudi d'aquest monument, que ja havia considerat dues vegades: primerament a *L'arquitectura romànica a Catalunya*, i després l'any 1933. A partir de febrer d'aquest darrer any, conjuntament amb l'historiador de l'art francès Georges Gaillard, havia practicat excavacions patrocinades per l'Institut d'Estudis Catalans i l'Institut Francès de Barcelona, de les quals sortí una publicació conjunta: «L'église Saint-Michel-Cuxa», a *Bulletin monumental*, l'òrgan històric de la Société Française d'Archéologie, núm. 94 (1935), p. 353-373. Puig i Cadafalch treballà a Cuixà des del juliol de 1936 fins al gener de 1937, moment en què s'instal·là a París. De la seva estada a Cuixà en queden una sèrie de plantes i alçats, fotografies, observacions sobre el monument i la seva restauració, i una visió de conjunt donada a les *Mémoires de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres* en el volum de 1938, publicat realment el 1940.

Avui, les etapes cronològiques definides per Puig a Cuixà —església de 975, obra de l'abat Oliba a inicis del segle XI i escultura romànica del segle XII— són plenament admeses per tothom. En canvi, recentment hom es

mostra més reticent a acceptar la idea del mossarabisme de l'arquitectura de Cuixà, que fou defensat com un dogma fins als anys seixanta. S'ha demostrat, en efecte, que els arcs ultrapassats amb avançament dels muntants de Sant Miquel de Cuixà es refereixen més a una tradició clàssica, d'època paleocristiana (Ravenna) i visigòtica, que no pas a orígens mossàrabs, mentre que la planta i l'organització de l'espai podrien correspondre a fórmules carolíngies. A Catalunya, els elements de comparació manquen, perquè la major part dels grans edificis d'època preromànica han estat reconstruïts en època romànica. Cuixà és l'únic edifici important, característic del segle x, que s'ha conservat bé.

Puig havia previst de donar una nova envergadura als seus estudis sobre Cuixà ja des d'inicis dels anys trenta, quan preparava la reedició de la seva gran obra, *L'arquitectura romànica a Catalunya*. D'aquest projecte només en va sortir publicat el primer volum sobre l'arquitectura romana. En el segon, sobre l'arquitectura preromànica, estava previst un llarg capítol sobre Cuixà, que es creia destruït i que s'ha retrobat a l'arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans; un dossier que jo mateix he pogut publicar al pròleg-estudi de la reedició de la seva *Arquitectura romànica a Catalunya* (2001).

Els documents conservats a l'arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans són sobretot notes i trossos redactats de nou per Puig i Cadafalch utilitzant a vegades un vell exemplar del llibre sobre el qual feia retocs, i d'altres utilitzant els estudis més recents o la documentació que li havia arribat des de la primera edició de *L'arquitectura*. Com a exemple d'una de les parts redactades de nou, hi ha precisament la monografia que consagra a Sant Miquel de Cuixà. S'hi veuen els canvis i els progressos en els seus propis estudis en relació amb els publicats un quart de segle abans. En transcripció aquí per segona vegada algun fragment escollit:

Cap als anys 1018 a 1040 es reforma l'església mossàrab de Sant Miquel de Cuixà i en ella es construeixen successivament voltes de canó llises i voltes de canó reforçades per arcs torals i una cúpula. La seva data indica amb certa aproximació el moment històric de l'aparició d'aquests nous recusos constructius. I això posa en aquest lloc l'estudi de l'ampliació romànica de l'església pirinenca. Recordem que l'església mossàrab de Sant Miquel de Cuixà de què parla l'acta de consagració de 974 tenia set altars, i que unes mides indicades per la carta del monjo Garcia senyalen l'amplada, igual a la de la nau principal que encara es conserva, i la llargada no gaire més considerable que l'amplada. Aquesta església fou cremada. La causa de l'incendi és desconeguda, potser alguna incursió del temps d'Abd-el-Melek en 1003. En les façanes nord i sud es veu encara la corba cònca de la part que caigué dels vells murs reconstruïts en el segle xi.

La restauració l'emprengué l'Abat Oliba després de l'any 1018, en què fou elegit Abat de Cuixà pels monjos i els habitants del país. [...] Es degué començar per refer la part alta dels murs laterals de l'església mossàrab amb

llurs finestrals a doble esqueixada, encara conservats, tal com es feia en el nou estil, i es cobriren les naus laterals amb voltes de quart de cercle sense arcs torals, i es doblà el mur meridional, que cedí a l'empenta de la volta. L'obra es féu sense respecte a l'obra mossàrab, així el portal del col·lateral sud fou cegat.

Les obres prosseguiren. Coneixem en què consistiren, per l'examen difícil de l'edifici, transformat per successives addicions, i per un passatge de la carta del monjo Garcia, que es refereix a aquesta transformació del temple. Al cap de vuitanta-set anys de ser edificada la primera església, quan era l'any mil quaranta de la nativitat de Crist, regint lloances titulat preclar en nostre temps, l'estimat per tothom per sa probitat de vida i costums, l'Oliba, gran per sa saviesa i gràcia [...].

Aclarí el text confús de Garcia el descobriment d'una curiosa cripta al costat de ponent de l'església de Sant Miquel. L'església del pesebre té la forma d'una anella voltant un gran pilar [...]. El monjo Garcia anomena aquesta obra una cripta; però el mot no està ben aplicat. Està sota el nivell de l'església però no comunica amb ella i el desnivell del terreny permeté cap a l'exterior portes per tres costats a peu pla.

Construïda aquesta certament bella obra de volta es va bastir una església perquè dels dos costats els àngels Gabriel i Rafael lloessin la Verge. Han vacil·lat en la interpretació d'aquesta part del text i era per altra part difícil l'estudi de l'obra fins que s'aconseguís buidar-la de les terres que els anys hi havia acumulat. Ara creiem que es refereix a l'espai que formen tres naus entre els fonaments de l'església superior i l'absis de l'església del pesebre. En ella hi ha, en efecte, dues capelles rectangulars, davant a la dreta i esquerra de l'absis de la capella del pesebre destinat a la Verge on situar els altars dels dos arcàngels. La capella del pesebre té un portal exterior, i en tingué dos en son origen.

El contacte directe amb el món exterior de la capella del pesebre no sembla prou digne del misteri del temple, els constructors romànics als peus de l'església que acabem de mencionar cap al sot que formava el terreny bastiren enfront de dos petits santuaris dedicats als arcàngels les dues galeries cobertes amb voltes de canó, el radi de les quals és una mica superior a l'apartament dels murs, de tal manera que un ressalt va permetre posar els cintres sobre els murs. L'aparell d'una i altra galeria és groller. Les voltes porten les marques profundes dels cintres. Els monjos no en tingueren prou amb aquest aïllament i voltaren el monument de pòrtics exteriors.

Una altra reforma consistí en la construcció al costat de ponent del temple, junt a la prolongació, sortint de la nau central, de dos cossos coberts amb volta d'aresta com els basaments de dues torres als dos costats de la façana. Un d'ells era ornat fins a la part alta de petits arquets. Aquests dos cossos eren oberts a l'exterior. Entre ells hi havia l'extrem de la nau amb una arcada que sembla mossaràbiga. Aquest lloc podia ser el de l'altar de la Trinitat al qual es refereix la part més fosca de l'interessant text que va guiar-nos. Així sembla indicar-ho un fragment de la carta del monjo Garcia

on es diu, encara que amb certa vaguetat, que, a la paret baixa del temple, es construí una obra admirable dedicada a la Santíssim Trinitat, de tal manera que Mare i Fill, l'un davant de l'altre, rebessin l'adoració dels mortals

Quan Puig escrivia, encara no s'havien descobert, davant la façana de la basílica, els vestigis arqueològics de l'església de la Trinitat, damunt la cripta del pessebre.

Per a Puig i Cadafalch, el monument de Cuixà va esdevenir emblemàtic, un dels bressols de Catalunya. Allà va passar el seu exili de 1936. A Cuixà va elaborar moltes de les seves idees generals, com la teoria del mossarabisme. Va definir Cuixà com un monument clau a Catalunya, a la Catalunya Nord, per entendre el pas de l'arquitectura del segle X a la del segle XI. A Ripoll, ni l'església del segle X ni la de l'abat Oliba del segle XI no s'han conservat (aquesta darrera molt reconstruïda); a Cuixà, sí. Contribuint a la celebritat internacional de Cuixà, Puig i Cadafalch explicava, sense dir-ho explícitament, que el Conflent i la Catalunya Nord no són França sinó simplement Catalunya.

El problema de les fronteres de l'art i de l'arquitectura catalana medieval sempre havia interessat Puig; ho veiem, per exemple, en les fronteres del mossarabisme, del primer romànic, d'aquesta influència o d'aquella altra. Tot va començar per un estudi de Félix Hernández, que atribuïa l'església de Cuixà al món mossàrab i que va influir molt en ell («San Miguel de Cuixá. Iglesia del ciclo mozárabe catalán», a *Archivo español de arte y arqueología* [1932], p. 157-199). És el moment en què Puig treballava en l'elaboració de la segona edició de *L'arquitectura romànica* i adoptà aquest punt de vista, ja defensat també per Gómez Moreno. Puig i Cadafalch anà encara més lluny descobrint i publicant un cert nombre d'edificis del Llenguadoc que li semblaren pertànyer al mateix grup que els catalans «mossàrabs» i que li permeteren de portar la frontera artística d'aquestes formes més cap al nord («La frontière septentrionale de l'art mozarabe», a *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres*, 1943, p. 352-358).

Molts van ser els monuments romànics de la Catalunya Nord als quals Puig i Cadafalch va dedicar temps i energies intel·lectuals. Si Cuixà va ser clau per a les seves teories sobre l'art preromànic, Sant Martí del Canigó ho va esdevenir per definir el primer art romànic i també l'elaboració d'un estil nacional català, que inclou els monuments de la Catalunya Nord i els dona protagonisme. De l'article que Puig va publicar el 1932 n'extrec les següents reflexions:

Per comprendre la disposició de l'església de Sant Martí del Canigó, cal situar-la en primer lloc, dins l'evolució del primer art romànic. He analitzat aquest període artístic en diferents llibres, període interessantíssim, l'essencial de la història, del qual no sé si és necessari que ho repeteixi avui. Tanmateix, si això pot ser útil, ho faré en termes el més concisos possible.

Un dels problemes més interessants de la història de l'art és la recerca amb motiu del renaixement que es produí després de la ruina gairebé total de la civilització a l'alta edat mitjana. La civilització acabava de desaparèixer en un país que tot just acabava de ser colonitzat, amb la destrucció de l'administració colonitzadora. Bandes d'esclaus recorren el país, saquejant i cremant, sumant-se als bàrbars eslaus, alemanys, turesos, arribats del nord i de l'est; desapareixen viles senceres, com Empúries, o són quasi totalment destruïdes, com Tarragona. Les vil·les són abandonades. Des del segle VII fins al segle IX no es manifesta cap afecció per les obres d'art i es torna a una vida primitiva, quasi salvatge. Com tornarà a reviuir l'art, després? La realitat és complexa. Tanmateix, entre les causes que contribuïren a aquest fenomen complex trobem les fonts de l'art renaixent.

S'havia intentat trobar-les dins l'art del segle XII, complicat, savi, sense tenir en compte un període que el precedí: el primer art romànic. El lligam entre causes antigues ocultes i un art sòlidament evolucionat i influenciat per centres diversos devia ser difícil de reconèixer. Les anelles de la cadena en matèria d'art són cada vegada més complicades; la llei de l'evolució no segueix una sola direcció, sinó que és el resultat de causes múltiples entre les quals hi ha la baula anterior. Ometre-la, en art romànic, és rompre la cadena, i és molt difícil tornar-la a lligar. D'aquí la importància que té estudiar i definir el primer romànic.

Doncs bé, entre el període merovingi i els monuments romànics ornats d'escultura amb pedra ben tallada i ben escairada pertanyents al que nosaltres anomenem segon art romànic, hi hagué el període confús carolingi, una part del qual, des de la meitat del segle X fins al darrer quart del segle XI, l'omple una arquitectura que havia passat desaparecebuda als historiadors d'art i que jo he anomenat el primer art romànic.

A Catalunya el precedeix un art d'una arquitectura pobra, branca de l'art dels monjos mossàrabs del nord-oest d'Espanya, un exemple del qual tenim a Sant Martí de Fonollar, i el seguirà un art més sumptuós cobert d'escultures amb una iconografia complicada: el segon art romànic.

Omplé amb les seves obres la Catalunya vella, la Catalunya reconquerida abans d'acabar el segle XI; els documents en determinen amb precisió la frontera meridional. És un petit triangle al sud dels Pirineus que des d'aleshores formava part del domini immens d'aquest rústic primer estil romànic que s'estén per tot Europa. És l'art de la Catalunya comtal, de l'època en la qual incloïa també el Rosselló.

Aquest darrer període dels temps carolingis produeix un art l'ornamentació del qual és pobra i on l'arquitectura es caracteritza pel sistema decoratiu que durant anys hem anomenat llombard: petits arcs que cauen sobre pilars de poca volada, amb fornícules interiors i exteriors, amb dents d'engranatge i ziga-zagues, i construcció amb petit aparell rústic, de pedra trencada amb instruments percussors. L'església, l'únic monument de l'arquitectura del temps, és una basílica amb una nau central i dues de col·laterals, sòlida, pesant, amb els grans carreus col·locats en filada i sense subjecció, sense decorar, gairebé llisos a l'interior i a l'exterior.

Aquest art tan senzill, pobre, rústic i d'aparença uniforme, sofreix una llarga evolució i cobreix un domini geogràfic que va estenent-se per tota l'Europa cristiana, evolució que he resumit en un quadre a la manera d'una estratificació arqueològica.

Quin lloc ocupa sant Martí del Canigó en aquesta classificació arquitectònica? Per les seves característiques pertany al segon període: solament el seu absis és ornat amb arcuacions llombardes.

Cal establir, en primer lloc, la data de la construcció actual. L'any 1001, el comte Guifré de Cerdanya funda el monestir de Sant Martí, que es va desenvolupant progressivament. El 1005 i el 1007 va rebre diverses terres en donació. Sembla que fou aleshores quan es començà a construir l'església, que fou consagrada el 1009.

Aquest breu repàs indica ja que, almenys pel que fa als temes, els capitells de Sant Martí del Canigó es troben en la sèrie que, a començaments del segle XI, formava la gramàtica decorativa dels tallers dels escultors pirinencs on, des del segle IX, s'executaven les taules d'altar i que, al primer quart del segle XI, havien realitzat els primers assajos de figura humana en les llindes dels monestirs del Rosselló. I dic quant als temes i no quant a la tècnica, que és diferent, probablement perquè qui pujà a Sant Martí del Canigó era un obrer de segon ordre i també a causa de la naturalesa de la pedra antiga emprada al monestir pirinenc.

La influència musulmana indirecta sobre l'arquitectura mossàrab que precedeix el primer art romànic arriba també al nord dels Pirineus. L'església de Sant Martí de Fonollar n'és un exemple, al qual se n'afegeixen d'altres existents a Catalunya, al sud de la cadena pirinenca. Pel que fa a l'arquitectura, aquesta serà substituïda a la meitat del segle X, però substituïda en l'escultura fins avançat el segle XI.

Per acabar direm que Sant Martí del Canigó és un exemple típic de l'art català del temps en què convergeixen tres corrents: el del primer art romànic occidental que cobreix les esglésies per mitjà de voltes, el del primer art romànic oriental que sosté mitjançant columnes les armadures cobertes i el de l'art mossàrab que substitueix en l'ornamentació esculpida.

Podria anar ampliant els exemples de citacions, d'estudis, de referències en els estudis de Puig dels monuments de la Catalunya Nord i de com aquests són essencials en les seves teories. Esmentaré, en un darrer estudi publicat a l'*Annuari 1927-1931* de l'Institut, una comparació entre la llinda de Sant Genís les Fonts i altres obres cèlebres arreu del món. Fent que l'art català del Nord s'acostés al millor art internacional, Puig i Cadafalch anava construint la nació. Puig escrivia:

Hi ha un tema que és comú a l'ara de l'altar i a la llinda del portal de l'església de Sant Andreu de Sureda. Un altre tema del mateix Beatus és igual al que orna la llinda de Sant Genís les Fonts. L'analogia amb els temes aràbics dels elements ornamentals, dóna més valor al fet que en

aquests relleus els arcs són en ferradura, com els arcs de l'arquitectura representada en el Beatus d'Ashburnham. De tot això sembla deduir-se que uns mateixos tallers feren les ares de l'altar i els primitius relleus romànics del Rosselló.

Tenim així establertes analogies entre un manuscrit mossàrab de 926 i les taules d'altar que es fan des de 982 i encara les llindes de la Catalunya francesa de Sant Andreu de Sureda i de Sant Genís les Fonts, unes i altres ornades de temes aràbics. Els picapedrers del Pirineu català usaven, doncs, temes d'origen aràbic tramesos pels manuscrits mossàrabs. Qui era la gent que treballava aquestes obres que es troben escampades principalment en la regió compresa entre Tolosa, Montpeller i Girona? Coneixem el nom d'un d'ells, el qui féu la teula d'altar de Sant Sadurní de Tolosa, Bernat Gilduin. El nom no és d'un musulmà [...].

És sabut que la més vella escultura romànica de França, epigràficament datada, és la llinda de l'església de Sant Genís les Fonts. És també una de les més antigues escultures romàniques d'Europa. Una inscripció fixa la seva data en l'any vint-i-quatre del Rei Robert, o sigui vers l'any 1020-1021 de la nostra era. La forma és coneguda: el Crist en majestat sobre els dos cercles de la glòria, sostinguts per dos àngels, presideix sis apòstols posats dintre sengles arcades lleugerament en arc de ferradura sostingudes per columnes. Una inscripció es desenrotlla en la part superior i una orla, molt usada en els manuscrits del temps, enquadra la composició [...].

Tot estudi de la llinda de Sant Genís les Fonts té, doncs, un màxim interès històric. Una primera novetat ha estat per a mi la qualitat de l'obra que m'ha revelat el contemplar-la en fotografies engrandides. Els documents ens fan conèixer en la regió els altars d'Elna, cap de bisbat i possiblement el de Cuixà, fins potser el de Girona, propers als colls pirinencs baixos de Pertús i Panissars.

El Slesvig, Dinamarca, Suècia i Noruega han conservat un extraordinari nombre d'altars decorats de planxa de metall executats durant un segle des del començament del segle XII. Tres d'aquests altars, els de Listjers, Odre i Sahl han conservat el retaule. La disposició del retaule dels altars pirinencs podem conèixer-la comparant la llinda de Sant Genís les Fonts amb el retaule d'un d'aquests altars guardats al Museu Nacional de Copenhaguen, principalment pel de l'altar d'Odder (Jutlàndia septentrional, Dinamarca).

Les analogies de composició són extraordinàries: el Crist al centre depassant la corba de la glòria la línia horitzontal de les arcades; l'apostolat incomplet com si el nombre històric s'hagués de completar als costats; la inscripció en la part superior; la igualtat del tema floral en les impostes dels arcs.

Per entendre l'interès historicoartístic que Josep Puig i Cadafalch va atorgar als monuments preromànics i romànics de la Catalunya Nord en els seus estudis, cal tenir present alhora la història de la Catalunya medieval i la ma-

teixa personalitat política de l'arquitecte. Ell era un nacionalista que aprofitava la història de l'art per servir el seu país. En aquest cas la història dels monuments l'ajudava a mostrar públicament, amb erudició, que la Catalunya Nord, des dels seus orígens monumentals, no era França sinó Catalunya, una nació que va néixer allà i que després es va trobar tallada dels seus orígens per les vicissituds de la història moderna.

XAVIER BARRAL I ALTET

ELS ERUDITS ROSSELLONESOS I L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

En la seva recent *Història de l'Institut d'Estudis Catalans*, Albert Balcells i Enric Pujol posen en relleu que, des de bon començament, la corporació creada per Enric Prat de la Riba el 1907 es proposà, en paraules del seu primer president, Antoni Rubió i Lluch, «el desvetllament i desenrotllament de la cultura catalana y sa major y total divulgació per totes les terres on nostra llengua és parlada y coneguda, per les demés províncies d'Espanya y per l'extranger».¹ No és estrany, doncs, que ben aviat l'Institut cerqués la col·laboració d'erudits mallorquins, valencians, de la Catalunya del Nord i de la Franja de Ponent.²

Pel que fa a la Catalunya del Nord, Balcells i Pujol assenyalen que «ja al primer *Anuari* de l'Institut (corresponent al 1907) hi trobem un article, en francès, de Josep Calmette dedicat als historiadors del Rosselló. I hi ha constància dels contactes regulars amb figures com Pere Vidal (que, a part de la seva contribució erudita, des de la Biblioteca de Perpinyà féu intercanvi de publicacions amb l'Institut i una donació important de llibres)³ o J. A. Brutaills que, tot i ésser occità, desenvolupà una part notable de la seva activitat professional en territori nord-català (durant uns quants anys fou arxiver del

1. Albert BALCELLS i Enric PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis Catalans: 1907-1942*, volum 1, Barcelona, 2002, p. 14.

2. Albert BALCELLS i Enric PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis...*, p. 14-15.

3. Estranyament, Vidal no arribà mai a ésser corresponent de l'Institut, malgrat la bona relació que hi tingué (cf. Albert BALCELLS i Enric PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis...*, p. 15 i 220). El 1924 mossèn Antoni M. Alcover donà el seu nom al president de la Mancomunitat de Catalunya, Alfons Sala, en el seu frustrat intent de renovar la constitució de l'Institut i d'incorporar-hi persones de les diverses àrees lingüístiques (cf. Albert BALCELLS i Enric PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis...*, p. 203).

departament dels Pirineus Orientals) i exercí una destacada influència en historiadors del Principat com Massó i Torrents, Josep Pijoan o Josep Puig i Cadafalch, cosa que indubtablement influí perquè el 1916 fos nomenat membre corresponent de l'Institut. Cal vincular molt estretament un altre nom rosellonès amb l'etapa fundacional de l'IEC: Amadeu Pagès, al qual s'encarregà l'edició crítica de l'obra d'Ausiàs Marc, un treball que li serví per a la tesi doctoral complementària que presentà en català a la Sorbona el 1912, quan això era impossible a les universitats de l'Estat espanyol».⁴

L'arxiu de l'Institut conserva nombroses cartes de Jean-Auguste Brutails (Viviers, 1859 - Bordeus, 1926), plenes de cordialitat i de bons desigs de col·laboració. El 30 de gener de 1907, per exemple, escrivia a «Mon cher Ami», que devia ésser Josep Pijoan, primer secretari general de la corporació: «Soyez assurés, vous et vos distingués collègues de l'Institut, que je ferai de tout mon possible pour vous seconder. Je vous ferai les comptes-rendus de vos publications, dans la Revue que vous voudrez. Elles me sont à peu près toutes ouvertes, du moins les Revues d'érudition.» I li donava una excel·lent idea que ben aviat fou aprofitada: li proposava l'organització d'«un service d'échange» per a tenir revistes i llibres.⁵ Brutails col·laborà, en francès, a l'*Anuari* de l'Institut el 1907 i el 1915-1920 (aparegut el 1923).⁶ Mentrestant, el 1916 havia estat nomenat membre corresponent de l'Institut, a proposta de la Secció Històrico-Arqueològica.⁷ En efecte, el 28 d'abril de 1916 en donava les gràcies a un altre amic, que en aquest cas —pel context— és clarament Josep Puig i Cadafalch. I li repetia: «Mais je voudrais vous porter, à l'Institut et aux amis que j'y compte, mes remerciements les plus vifs et vous redire la fierté et la joie que j'éprouve d'une décision qui me rattache un peu plus encore à la Catalogne. Je tâcherai de prendre date avec vous pour vous visiter prochainement.»⁸ El 6 de novembre del mateix any, Brutails tornava a escriure a Puig agraint-li l'acolliment que li havia fet durant aquesta visita, tant a l'Institut com a casa seva.⁹

Quan l'Institut va celebrar els seus primers vint-i-cinc anys amb un esplèndid volum que en recollia l'obra i compilava la biografia dels seus membres numeraris,¹⁰ només podia fer constar entre els membres corresponents relacionats amb la Catalunya del Nord el nom de Brutails, traspassat segons

4. Albert BALCELLS i Enric PUJOL, *Història de l'Institut d'Estudis...*, p. 15-16.

5. Arxiu de l'Institut d'Estudis Catalans, dossier personal de Brutails.

6. INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Catàleg de publicacions, 1907-1996*, Barcelona, 1997, p. 49 i 52.

7. INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Directori dels membres, 1907-2002*, Barcelona, 2002, p. 259.

8. Arxiu de l'IEC, dossier «Brutails».

9. Arxiu de l'IEC, dossier «Brutails».

10. *L'Institut d'Estudis Catalans: Els seus primers vint-i-cinc anys*, Barcelona, 1935.

aquell volum el 1925,¹¹ bé que en realitat morí al començament de l'any 1926.¹² Caldria esperar fins al 1945 perquè l'Institut, reconstituït amb penes i treballs després de la Guerra Civil i que sols podia dur una vida precària i semiclandestina, nomenés corresponents nous, entre els quals trobem Amadeu Pagès (Estagell, 1865 - Le Grand Pressigny, 1952),¹³ Josep Calmette (Perpinyà, 1873 - Tolosa de Llenguadoc, 1952)¹⁴ i Joan Amade (Ceret, 1878-1949).¹⁵

El dossier personal d'Amadeu (Amédée) Pagès de l'arxiu de l'IEC conté un currículum mecanografiat en francès —que en dóna ja la data de mort— i les notes manuscrites, sense signar, que serviren per a proposar-lo com a corresponent. S'hi posava en relleu d'una manera especial la feina d'edició i estudi d'Ausiàs March, que el relacionà amb l'Institut des de molt aviat.¹⁶ «Aquesta tasca que Pagès havia començat a preparar ja devers l'any 1887, per ella sola el feia mereixedor de l'honor que ara li confereix l'Institut, però en el seu actiu científic En Pagès té encara molts altres mèrits, car l'estudi i edició d'Ausiàs March han anat acompanyats d'altres estudis crítics i edicions de textos catalans, especialment d'obres poètiques». Els seus diversos treballs «col·loquen Amadeu Pagès en un dels llocs més distingits entre els qui actualment es dediquen a l'estudi de la història de la literatura catalana medieval». L'acord de l'IEC, pres per unanimitat a proposta de la seva Secció Històrico-Arqueològica, fou comunicat a Pagès el 17 de març de 1945 per Josep Puig i Cadafalch (president de torn) i R. Aramon i Serra (secretari general). «L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, que mai no ha deixat de servir els alts interessos de la ciència, *per bé que es vegi avui privat d'actuar públicament*, ha seguit tothora amb gran interès els vostres treballs sobre la nostra literatura, singular-

11. *L'Institut d'Estudis Catalans. Els seus primers...*, p. 42. Cf. també, amb la data «a darrers de l'any 1925», la bella necrologia de J[osep] P[UIG I] C[ADAFALCH] i F[erran] V[ALLS I] T[ABERNER], a INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Anuari 1921-1926. Vol. VII*, Barcelona, 1931, p. 209-211. Puig i Valls assenyalen que Brutails «era un dels nostres, no sols per l'elecció que en féu l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS nomenant-lo membre corresponent, no sols per la col·laboració repetida en les nostres publicacions, sinó per l'amor amb què havia estudiat des de jove i durant tota sa vida les nostres coses», i fan constar la traducció de *L'Art religiós al Rosselló*, feta per Jaume Massó i Torrents i publicada a Barcelona el 1901, i la col·laboració de Brutails al I Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906) i al Congrés d'Art Cristià (1913), celebrats a Barcelona.

12. Cf. M. PREVOST i Roman d'AMAT (dir.), *Dictionnaire de biographie française*, vol. VII, París, 1956, p. 574-575.

13. INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Directori dels membres, 1907-2002*, p. 280.

14. INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Directori dels membres, 1907-2002*, p. 281.

15. INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Directori dels membres, 1907-2002*, p. 282.

16. A l'arxiu de l'IEC hi ha un bon nombre de referències a aquest tema i a altres relacions amb Pagès a partir de 1908. Vegeu també l'índex onomàstic del *Catàleg de publicacions* esmentat. Hem de recordar que Pagès va preparar també l'edició de la Crònica de Pere el Cerimoniós, dins el projecte de l'IEC patrocinat per Rafael Patxot. A causa de les circumstàncies polítiques, la va publicar, però, pel seu compte a Tolosa el 1942 (vegeu-ne la ressenya de Miquel Coll i Alentorn a *Estudis Romànics*, vol. I [1947-1948], p. 254-257).

ment els dedicats a l'estudi i edició de l'obra d'Ausiàs March», i el nomenava corresponent «creient que no havia de deixar passar més temps sense testimoniar-vos la seva reconeixença per la vostra transcendent obra científica».¹⁷

Pel que fa a Josep (Joseph-Louis-Antoine) Calmette, el seu dossier personal de l'arxiu de l'IEC conté la nota manuscrita, sense signar, redactada sens dubte per Ramon d'Abadal,¹⁸ que va servir per a la seva presentació com a corresponent. Amb un estil condensat, en deia: «Una de les més altes autoritats història, avui en dia. Tant en l'aspecte monogràfic i de recerca com en el d'obres de caràcter general i vulgarització», que «sempre mostra coneixement de la bibliografia catalana, se'n serveix i li dóna el lloc que li correspon. Una gran part de la seva obra d'investigador concerneix directament la nostra història». En recordava igualment el curset que va donar a l'IEC sobre el feudalisme i els orígens de la nació redactada, resumit a *Quaderns d'Estudi* el 1921.¹⁹ El 29 d'octubre de 1945, Puig i Cadafalch (president de torn) i Aramon (secretari general) comunicaren a Calmette —tot fent servir una fórmula similar a la que hem trobat en el cas de Pagès— que l'IEC havia «seguit amb una atenció constant els vostres treballs d'història medieval, on heu donat sempre la importància que s'esqueia als fets i a les institucions de les terres catalanes d'una banda i altra del Pirineu». Per això, «la nostra Corporació, creient que no havia de deixar passar més temps sense testimoniar-vos la seva reconeixença per la vostra transcendent tasca científica i que havia de sumar-se a l'homenatge que hom us tributarà en ocasió de la vostra jubilació del professorat universitari amb quelcom més que la subscripció a un exemplar dels vostres estudis, en sessió plenària del dia 22 dels corrents mes i any, a proposta de la Secció Històrico-Arqueològica acordà per unanimitat nomenar-vos MEMBRE CORRESPONENT DE L'INSTITUT».

El dossier personal de Joan (Jean) Amade a l'arxiu de l'IEC conté només la carta de Puig i Cadafalch i Aramon, del 17 de març de 1945, fent-li saber que

17. Arxiu de l'IEC, dossier «Pagès». Jordi Rubió i Balaguer va dedicar una càlida necrologia de Pagès, no exempta de tons crítics en alguns moments, a l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans* de 1953, represa dins el seu volum *Mestres, companys i amics*, Barcelona, 1991, p. 291-207.

18. En morir Calmette, l'agost de 1952, Ramon d'Abadal li va dedicar una càlida necrologia a l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans: 1953*, p. 103-106. Un «Record a Josep Calmette» més breu, redactat per Ferran Soldevila, va aparèixer al *Bulletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, vol. II (1953), p. 83.

19. Ramon d'Abadal i de Vinyals, a la detallada necrologia de Calmette que publicà a l'*Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans: 1953*, p. 103-106, assenyala igualment: «Tots els erudits catalans entrats en anys recordem la profunda impressió que ens causaren les sis conferències que, per encàrrec de l'Institut d'Estudis Catalans, pronuncià a Barcelona l'any 1921. Responien al títol *El feudalisme i els orígens de la nacionalitat catalana*. Eren conferències orals, però es tingué la sort que fossin resumides per escrit per un auditor tan competent com Ferran Valls i Taberner; aquest resum és el que publicaren els "Quaderns d'Estudi" de la Mancomunitat de Catalunya, en el volum XIII (1921), pàgines 147-160 i 205-231.»

havia estat nomenat corresponent de l'Institut per unanimitat, a proposta de la Secció Filològica. La corporació havia «seguit tothora amb gran interès els vostres treballs sobre literatura i folklore catalans, singularment els dedicats a estudiar els orígens i primeres manifestacions de la nostra Renaixença», és a dir, la seva important tesi doctoral *Origines et premières manifestations de la Renaissance littéraire en Catalogne au XIXe siècle* (Tolosa-París, 1924), acompanyada d'una *Bibliographie critique pour l'étude des origines et des premières manifestations de la Renaissance littéraire en Catalogne au XIXe siècle* (Tolosa-París, 1924) i precedida del recull *Études de Littérature Méridionale* (Tolosa-París, 1907). Hi havia un altre motiu perquè l'Institut homenatgés Joan Amade: tant ell com el seu fill Lluís van fer tot el que van poder per ajudar els catalans exiliats a França en acabar la Guerra Civil. Sara Llorens de Serra, en una necrologia de Joan Amade a *Germanor*, de Santiago de Xile, recordava: «En els medis intel·lectuals de la Catalunya francesa fou intens el dol per la mort de Joan Amade escaiguda poc després de la del plorat Mestre Pompeu Fabra. Amade, català rossellonès, catedràtic de llengües a la Universitat de Montpeller, investigador, poeta, conferenciant, gran intel·ligència, gran cor. Saben del seu cor abundós els estudiants exiliats a qui ell abrigà amb ales protectores, tant com li fou possible, des dels primers temps del nostre èxode. Saben de la seva intel·ligència preclara els seus innumbrables oients i deixebles devots.»²⁰

El 1946 la Secció Filològica proposà com a membre corresponent el prestigiós lingüista Pere (Pierre) Fouché (Illa, 1891-1967), conegut especialment pels seus volums *Phonétique historique du roussillonnais* (Tolosa-París, 1924) i *Morphologie historique du roussillonnais* (Tolosa-París, 1924), que van tenir una gran repercussió per a l'estudi de la gramàtica històrica catalana. Ens consta que fou nomenat corresponent de l'Institut el 23 de febrer de 1946,²¹ però el seu dossier personal a l'arxiu de la corporació no conté cap document que ens ajudi a aclarir-ne el procés.²²

Molt més endavant, el 1961, la Secció Filològica va proposar com a corresponent un gran escriptor rossellonès, nascut i mort com Pere Fouché a Illa,

20. Recollit dins *Àlbum Sara Llorens*, Pineda de Mar, 2004, p. 159 (la necrologia completa ocupa les p. 159-161). Vegeu algunes referències a Joan Amade i al seu fill a *La cultura catalana en el primer exili (1939-1940): Cartes d'escriptors, intel·lectuals i científics*, a cura de Maria Campillo i Francese Vilanova, Barcelona, 2000, índex de noms. Vegeu també el meu llibre *Antoni M. Sbert, agitador, polític i promotor cultural*, Barcelona, 2000, índex de noms, s. v. *Amade, Jean*.

21. *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans: 1953*, p. 10. Cf. també INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Directorium dels membres, 1907-2002*, p. 292.

22. Fouché va col·laborar al *Butlletí de Dialectologia Catalana* (gener-juny 1925), amb un llarg article sobre «La diphtongaison en catalan», p. 1-46, dedicat alhora a Pompeu Fabra i a Antoni Griera. Més endavant va publicar al volum LXXVII de la *Revue Hispanique* de Nova York un extens conjunt d'«Études de philologie hispanique» (del qual hi ha un extret amb data 1929), que conté una àmplia ressenya del *Das Katalanische*, de W. Meyer-Lübke, i altres treballs que s'hi relacionen.

Josep Sebastià Pons (1886-1962).²³ El dossier personal de Pons a l'arxiu de l'IEC permet, en aquest cas, de conèixer un currículum manuscrit, signat per Pons mateix, que devia servir per a fer la defensa de la seva candidatura, i una carta de Jordi Rubió i Balaguer (president de torn)²⁴ i de R. Aramon i Serra (secretari general), del 18 de març de 1961, amb què comunicaven a Pons que l'IEC, «que tothora ha seguit amb gran interès la vostra obra poètica, així com les vostres investigacions històrico-literàries, no volen passar més temps sense testimoniar-vos la seva reconeixença per la vostra transcendental obra literària i científica», l'havia elegit corresponent per unanimitat, en votació feta el 17 de març.²⁵ D'altra banda, el 20 de febrer de 1962 Aramon escrivia al fill de Pons comunicant-li que el 16 anterior l'IEC, en sessió plenària, havia fet constar en acta el sentiment per la mort de Pons, a l'enterrament del qual assistí J.V. Foix, membre de la Secció Filològica. En aquesta mateixa sessió, Pere Bohigas «evocà la persona i l'obra de l'il·lustre col·lega traspasat».

El 1973 l'IEC, a proposta de la Secció Històrico-Arqueològica, va acceptar com a corresponent un altre rossellonès, el conegut arqueòleg Pere Ponsich (Perpinyà, 1912-1999).²⁶ El seu dossier personal de l'arxiu de l'IEC conserva una carta que va adreçar el 7 de maig de 1973 a l'aleshores president de l'Institut, Pere Domingo, fent-li saber que el seu col·lega Miquel Tarradell li havia parlat de la possibilitat que la Secció Històrico-Arqueològica el presentés com a corresponent. Se'n sentia molt honorat («No cal dir que sento molt el honor de tal proposta a favor d'un investigador rossellonès, del qual els modestos treballs han estat fins ara publicats, gairebé en totalitat, en llengua francesa») i li assegurava: «Cas el nomenament arribés a bona fi, seria doncs disposat a l'acceptar, com un testimoni més dels lligams de fraternitat que sempre han unit Catalunya i Rosselló.» Ben aviat, el 20 de juliol de 1973, Domingo (president) i Aramon (secretari general) pogueren comunicar-li aquest nomenament per unanimitat, atès que l'Institut havia seguit tothora «amb gran interès els vostres treballs d'història i història de l'art referents al Rosselló». D'aleshores ençà, Ponsich col·laborà estretament amb els erudits del

23. INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Directori dels membres, 1907-2002*, p. 329.

24. Podem assenyalar que Josep Sebastià Pons havia col·laborat a l'*Homenatge a Antoni Rubió i Lluch*, vol. III, Barcelona, 1936, p. 109-113, com ho feren també, en un altre volum, els seus col·legues Calmette i Pagès.

25. Recordem que Pons havia redactat la seva tesi sobre *La littérature catalane en Roussillon au XVIIe et au XVIIIe siècles*, Tolosa i París, 1929, acompanyada d'una útil *Bibliographie*. Cf., en general, Pep VILA, «L'obra erudita de Josep-Sebastià Pons», *Serra d'Or* (juliol-agost 1986), p. 20-22.

26. INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Directori dels membres, 1907-2002*, p. 351.

Principat, amb articles diversos, participant a la *Gran enciclopèdia catalana*, la *Gran geografia comarcal de Catalunya* i la *Catalunya romànica*, i sobretot preparant el material dels comtats catalans ultrapirinenecs per al gran projecte de l'Institut *Catalunya Carolíngia*, per encàrrec de Ramon d'Abadal.²⁷

Bé que no es tracti d'un català del Nord, també s'escau de fer esment de Marcel Durliat, nascut a Tolosa de Llenguadoc el 1917, que ha treballat sobre la història de l'art romànic i gòtic al Rosselló i a l'antic Regne de Mallorca. Ingressà com a corresponent de l'IEC el 1964, a proposta de la Secció Històrico-Arqueològica.²⁸

El 1991, d'altra banda, la Secció de Filosofia i Ciències Socials acollí per primer cop un membre numerari de l'Institut, Joan Becat, nascut a Perpinyà el 1941, doctor en Geografia per la Universitat de Montpeller i catedràtic de Cultures i llengües regionals a la Universitat de Perpinyà.²⁹ El seguí el 1993, a la Secció Filològica, Pere Verdaguer, nascut a Banyoles el 1929, però rossellonès de cor, que durant molts anys fou professor de llengua i literatura catalanes a la Universitat de Perpinyà i fundà la Universitat Catalana d'Estiu i el Grup Rossellonès d'Estudis Catalans. Hem d'esperar que aviat hi haurà noves incorporacions de membres, que permetran de continuar aquesta cadena i d'enfortir-la de moltes maneres.³⁰

JOSEP MASSOT I MUNTANER

27. Vegeu Antoni PLADEVALL I FONT, «Pere Ponsich (14.2.1912 - 24.12.1999)», dins INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Memòria: Curs 1999-2000*, Barcelona, 2001, p. 164-168.

28. INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Directori dels membres, 1907-2002*, p. 338.

29. INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Directori dels membres, 1907-2002*, p. 181.

30. En efecte, el febrer de 2005 ha estat incorporat a la Secció Filològica el lingüista i historiador Joan Peytaví.

NOTES SOBRE LES RELACIONS ARTÍSTIQUES MODERNES CATALUNYA NORD - CATALUNYA SUD

D'ençà que existeix la frontera política que divideix Catalunya, és trist constatar que veritablement la Catalunya Nord i la Catalunya Sud es varen relacionar amb menys fluïdesa, almenys en el terreny de l'art. Si abans famílies d'artistes com els Tramulles tan aviat els trobàvem al nord com al sud, després l'existència de la línia divisòria oficial ha estat prou forta perquè els artistes rossellonesos massa sovint miressin cap a París —cosa d'altra banda lògica quan París era la veritable capital artística mundial— i que els artistes sud-catalans massa sovint també els ignoressin, i quan miressin cap al nord també busquessin París passant de llarg del Rosselló i de la Cerdanya.

De vegades alguns artistes barcelonins visitaven la Catalunya Nord, com l'incansable pintor i dibuixant viatger Lluís Rigalt, que el 1850 féu dibuixos de Perpinyà, en una campanya que arribaria fins a Nimes, però això no era gaire freqüent.

En certs casos exilis polítics feren passar algun artista sud-català pel Rosselló, com ara Josep Berga el 1868, que visqué un any a Ceret i Perpinyà, on es guanyà la vida fent retrats alhora que pintava paisatges i notes. El 1870, Berga anà de nou a Perpinyà, on copià pintures del museu, i més tard ell i Joaquim Vayreda, el 1873-1874, fugitius pel seu carlisme, passaren per Prats de Molló, Ceret, els Banys d'Arles i Perpinyà, però no pararen aquí i anaren també més lluny, fora ja de terra catalana.

A tot estirar hi havia relacions entre veïns immediats: és a dir, que rossellonesos i empordanesos o els de l'Alta Cerdanya i la Baixa Cerdanya, per una qüestió de pura proximitat, es tractaven molt més sovint que els de la banda de dalt i els barcelonins. Així, no era rar que el pintor de Puigcerdà Pere Borrell del Caso, o els seus fills Ramon i Juli Borrell i Pla, al tram final del segle XIX, passessin constantment la frontera per anar a pintar a l'altra banda de

la Cerdanya, i que de vegades en aquest pas els acompanyessin deixebles i amics pintors de Barcelona —Marià Pidelaserra, per exemple, el 1897 anà a Vernet i pintà *La vall de Querol*—; com també és freqüent que entre els clients documentats del vell Borrell n'hi hagués que fossin de la Guingueta, la Tor de Querol, o fins i tot de Perpinyà.

De vegades algun pintor que no era d'aquelles comarques passava també la línia fatídica per anar a pintar a l'altra banda, com Santiago Rusiñol el 1890, quan va fer alguns quadres d'Ix. Són flors que no fan estiu, però.

Aquesta mena de contactes són lògics i no signifiquen un acostament artístic generalitzat de les dues Catalunyes. Tanmateix al tombant del segle hi va haver indicis de regularitzar la situació. Un dels primers va ser en el camp de la història de l'art. Jean-Auguste Brutails, diplomata a l'École des Chartes i arxiver de Perpinyà, autor d'unes *Notes sur l'art religieux du Roussillon* (1893), va ser ajudat per gent del grup modernista barceloní L'Avenç per a ampliar i publicar en català aquella obra el 1901, cosa que va difondre la seva tasca erudita per la Catalunya Sud, com ja estava difosa per la del Nord.

En el camp ja de les arts de creació, una fita important en el contacte entre les dues Catalunyes va ser l'exposició d'artistes del Rosselló celebrada a la Sala Parés de Barcelona el maig de 1905. Patrocinava l'exposició la revista barcelonina *Forma*, tribuna del grup modernista de Ramon Casas i Miquel Utrillo, i eren els expositors l'escultor Gustau Violet, i els pintors Esteve Terrús, Daniel de Monfreid —l'íntim amic de Gauguin— i Lluís Bausil. També era un punt de contacte nord-sud que els bronzes de Violet es fonien a can Masriera i Campins de Barcelona, on amb anterioritat a l'esmentada exposició l'escultor ja havia exposat alguna peça. Bausil exposà en aquella mostra una vista dels voltants d'Agullana, i Monfreid presentava un paisatge de la costa de Llançà, cosa que vol dir que tots dos passaven de tant en tant la frontera, però a part d'això pocs punts més de contacte nord-sud trobarem a l'entorn d'aquella exposició, tot i que la revista *La Il·lustració Catalana*, en fer-ne la crònica, parlava amb optimisme d'una «mena de reconeixement d'una capitalitat catalana», que acabada la mostra no es tornà a fer gaire evident. El diari *El Poble Català* deia que, no per pertànyer a un altre estat, progressista, aquells artistes deixaven de recordar-se de llur mare, «la Catalunya esclava»; el periodista no tenia en compte que potser la Catalunya de dalt massa sovint preferia ser francesa, i en tot cas sabia conservar la seva llengua pitjor que la Catalunya que segons *El Poble Català* era esclava. Tot plegat confús i complicat.

D'aquells quatre artistes rossellonesos que exposaren a Barcelona el 1905, l'únic que es relacionà alguns cops amb la Catalunya del sud va ser Gustau Violet. Arribaria a fer un parell d'exposicions individuals a Barcelona —al Faianç Català el març de 1914, i a can Dalmau el maig de 1924—, i a part d'això també participà almenys en dues collectives barcelonines més: l'Expo-

sició de Retrats, del Palau de Belles Arts (1910), i la Gran Exposició d'Art Francès, al mateix lloc, el 1917.

A part d'això a Violet el veiem relacionar-se amb el també escultor Miquel Oslé, barceloní que treballà una temporada amb ell a Prada, i amb Manolo Hugué, també de Barcelona, amb qui col·laboraria en una posada en escena, a Ceret, de *La font de l'Albera*, amb música d'Enric Morera i lletra de Josep Sebastià Pons i del mateix Violet.

El gran escultor Aristides Maillol és un cas molt espectacular de la incommuniació entre les dues Catalunyaes. Ell, cap al 1905, s'estava inventant un estil que era com seria el Noucentisme, però sense dir-ne així, alhora que Eugeni d'Ors feia córrer a Barcelona aquest nom de Noucentisme, encunyat per ell, sense que ni l'un ni l'altre s'influïssin gens. Malgrat que homes curiosos i atents a la vida artística com Josep Maria Junoy ja es referien a Maillol en privat algun cop, en va buscarem el nom de Maillol a les llistes primeres de noucentistes de Xènius, i el trobarem, aquells anys, en tot cas relacionat amb Girona però no amb Barcelona. Així, mentre a Barcelona es preparava l'*Almanach dels Noucentistes* sense presència de Maillol, a Girona, en canvi, es publicava, a la revista *Lectura* —el juliol de 1910— un article sobre ell signat per Maurice Denis, amb una nota de presentació de la revista mateixa en la qual se citava la frase de l'escultor «enlloc me sento tan a casa meva ni enlloc me sembla viure tan entre compatriotes com quan me trobo a l'altre costat dels Pirineus».

Maillol, el 1913, recomanà un gironí, el jove escultor Ricard Guinó, al gran pintor impressionista francès Auguste Renoir, quan aquest volia fer escultura i no podia a causa d'un reumatisme deformant a les mans. A conseqüència d'això la major part de l'obra escultòrica de Renoir va ser realitzada materialment per un català del sud, gràcies a la recomanació d'un català del nord. I més tard —el juny de 1914— l'escriptor i pintor de Girona Prudenci Bertrana testificà, en un article a la revista barcelonina *La Pàtria*, els sentiments de catalanitat declarats davant d'ell per Maillol. Tot i amb això haurien de passar encara uns quants anys perquè el gran escultor de Banyuls fos assumit com a propi pels catalans de Barcelona. Quan el 1928 Feliu Elias publicà la seva obra clàssica *L'escultura catalana moderna*, tant Maillol com Violet ja hi eren plenament integrats.

Un altre dels punts de contacte artístics entre la Catalunya Nord i la Catalunya Sud en aquells anys fou l'escola de Ceret. Aquesta vila del Vallespir va ser «descoberta» per Manolo Hugué el 1910, que s'hi instal·là juntament amb altres artistes, entre els quals hi havia Pablo Picasso, el músic Déodat de Séverac, Georges Braque, Juan Gris, Moïse Kisling i molts més. Allò significà un nou contacte de catalans del sud, com el mateix Manolo Hugué o Joaquim Sunyer —també assidu de Ceret—, amb la Catalunya Nord, alhora que es creava allà un nucli artístic que tindria una gran transcendència en la història

de l'art, no sols català sinó mundial, del segle xx. Després de la Gran Guerra el grup encara va refer-se i engrandir-se.

La Guerra Civil espanyola del 1936-1939 tornà a posar, ara tristament, en contacte els catalans de baix amb la Catalunya de dalt. Molts artistes exiliats hagueren de passar pels Haras de Perpinyà i pels camps de concentració d'Argelers, de Sant Cebrià o de Barcarès, i deixaren constància plàstica del que hi varen veure: Jaume Pla, Frederic Lloveras, Mentor Blasco, Carles Fontserè, Josep Bartolí, Franch-Clapers...

Alguns d'aquells exiliats, però, trobaren al Rosselló, fora dels camps de concentració, l'inici del camí d'una carrera internacional molt sòlida, com Antoni Clavé, que, gràcies a l'ajut del pintor Martín Vives —fill de Prada i format a Figueres i a Barcelona, on havia estat deixeble de Joaquim Mir—, pogué esquivar els camps de concentració i encarrilar la seva brillant trajectòria artística posterior, començant per una exposició a la galeria Vivant de Perpinyà, on mostrà escenes del seu èxode.

De segur que es podrien trobar uns quants brins més de la relació artística moderna de la Catalunya Nord i la Catalunya Sud, i algun dia caldrà fer-ho al més exhaustivament possible, però només completarien una realitat que tristament hem de confessar que ha estat i és manifestament millorable.

FRANCESC FONTBONA

ISBN 84-7283-799-8

9 788472 837997